

Sedam smrtnih grijeha u slavonskim dopreporodnim propovijedima

Strahinić, Milan

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:073525>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Hrvatski jezik i književnost (jednopedmetni)

Milan Strahinić

Sedam smrtnih grijeha u slavonskim dopreporodnim propovijedima

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Zlata Šundalić, trajni izbor

Osijek, 2024.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Diplomski studij Hrvatski jezik i književnost (jednoprredmetni)

Milan Strahinić

Sedam smrtnih grijeha u slavonskim dopreporodnim propovijedima

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filologija

Znanstvena grana: teorija i povijest književnosti

Mentorica: prof. dr. sc. Zlata Šundalić, trajni izbor

Osijek, 2024.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 26. kolovoza 2024.

Milan Strahinić, 0122220053

Ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

U diplomskom je radu predmetom istraživanja tematski aspekt slavonskih propovjednih tekstova 18. stoljeća. Analiza je usredotočena na tematiziranje smrtnih grijeha (oholost, škrtost, zavist, srdžba, bludnost, neumjerenost u jelu i piću, lijenost). Tema je istražena na odabranim predlošcima propovijedi četvorice slavonskih autora iz 18. stoljeća: Emerika Pavića, Đure Rapića, Bernardina Leakovića i Aleksandra Tomikovića. Usmjereni čitanje i analiza pokazali su da je tema smrtnih grijeha značajno zastupljena u propovijedima, ponajviše u onima Đure Rapića, u čijoj se zbirci „Svakomu po malo“ (1762.) u gotovo polovici propovijedi tematizira jedan ili više smrtnih grijeha. Istraživanje je, također, dovelo i do zaključka da se kroz značajnu zastupljenost tematiziranja smrtnih grijeha potvrđuje moralno-didaktična narav propovijedi kao jednog od javnih oblika crkvene književnosti, a svijest o žanru, namjeni teksta koji će biti govoren – i to autorovim suvremenicima – ogleda se u usmjerenosti na interakciju između propovjednika i publike, uz naglašavanje emocionalnoga dojma. U izravnom obraćanju recipijentu-grešniku slavonski su mu autori jasno poručili – izbjegavaj smrtne grijehe.

Ključne riječi: 18. stoljeće, slavonska književnost, propovijed, sedam smrtnih grijeha

Sadržaj

1. UVOD	1
2. PROPOVIJED U KONTEKSTU SLAVONSKE KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA	3
3. POJAM SMRTNOG GRIJEHA	5
4. POJAVNOST SMRTNIH GRIJEHA U ODABRANOM KORPUSU	9
4.1. Emerik Pavić, „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“ (1762.)	9
4.2. Đuro Rapić, „Svakomu po malo“ (1762.)	17
4.3. Đuro Rapić, „Od svakoga po malo“ (1764.)	30
4.4. Bernardin Leaković, „Govorenja za sve nedilje godišnje“ (1795.)	38
4.5. Aleksandar Tomiković, „Sveta govorenja petdeset“ (1797.)	44
5. ZAKLJUČAK	47
6. IZVORI I LITERATURA	48
6.1. Izvori	48
6.2. Literatura	48

1. UVOD

Cilj je ovog diplomskog rada osvrnuti se na tematski aspekt propovjednih tekstova 18. stoljeća, ponajprije promotriti pojavnost i način na koji su tematizirani smrtni grijesi. Rad je šesterodijelno komponiran. Unutar poglavlja „Propovijed u kontekstu slavonske književnosti 18. stoljeća“ pobliže se prikazuju društvene okolnosti u osamnaestostoljetnoj Slavoniji, upravo okolnosti pod kojima je nastajala slavonska književnost. Pri određenju pojma „slavonske književnosti“ podrazumijevaju se „knjige i rukopisi nastali od početka 18. stoljeća do 1855. godine, na području znatno širem nego što ga pokriva današnji pojam Slavonije.“ (Tatarin, 2009: 495) Prostorno može se odrediti kao prostor „koji je nekoć obuhvaćala Provincija sv. Ivana Kapistrana, odijeljena 1757. od Provincije Bosne Srebrene.“ (Tatarin, 2009: 495) Značajno je spomenuti tadašnju veliku nepismenost stanovništva te njezin možebitni utjecaj na recepciju propovijedi kao teksta čija je osnovna namjena bila da bude izgovoren. Propovjednička književnost oblikom i funkcijom pripada moralno-didaktičkoj crkvenoj književnosti, poprilično raširenoj u Slavoniji, što potvrđuju i brojne tiskane knjige propovijedi u razdoblju od druge polovice 16. stoljeća do sredine 18. stoljeća. Na navedenu značajnu produkciju knjiga propovijedi izravno je utjecao Tridentski koncil i njegove odluke da se kršćanske istine prošire u sve slojeve društva (Pepić, 2014: 185). U poglavlju „Pojam smrtnog grijeha“ iznesene su definicije grijeha, među kojima se posebna pozornost usmjerava na glavne ili smrtno grijeha (oholost, škrtost, zavist, srdžba, bludnost, neumjerenost u jelu i piću, lijenost) i njihovo određenje prema „Katekizmu Katoličke Crkve“ (2016) kao jednoj od temeljnih knjiga kršćanske vjere, te se ukratko pojašnjava svaki od sedam smrtnih grijeha. Istraživanje smrtnih grijeha u zbirkama propovijedi slavonskih propovjednika iznosi se unutar sljedećeg poglavlja naslovljenog „Pojavnost smrtnih grijeha u odabranom korpusu“. Analizirano je pet tiskanih zbirki propovijedi četvorice autora: Emerika Pavića, Đure Rapića, Bernardina Leakovića i Aleksandra Tomikovića. Potvrđuje da je riječ o slavonskim autorima u prilog ide činjenica da su ih Helena Sablić Tomić i Goran Rem uvrstili u „Slavonski tekst hrvatske književnosti“ (2003) te im posvetili značajan prostor u opisima. Kriteriji kojima su se autori „Slavonskog teksta hrvatske književnosti“ vodili pri uvrštavanju navedenih autora mogu se pronaći unutar nekoliko skupina: „autori koji su mjestom rođenja i ukupne egzistencije vezani uz Slavoniju, autori koji su školovanjem ili jednim dijelom života (poslom) vezani uz Slavoniju, autori čije je mjesto rođenja kao i mjesto školovanja u Slavoniji, a veći dio života i poslovnih aktivnosti realizirani izvan Slavonije.“ (Sablić Tomić i Rem, 2003: 16) U istraživanju koje se

provodi u radu polazi se od pretpostavke da je u zbirkama propovijedi spomenutih autora jedan tematski aspekt osobito zastupljen – smrtni grijesi – a u skladu s funkcijom propovijedi kao moralno-didaktičke crkvene književnosti, o čemu se govori u zaključnom dijelu rada.

2. PROPOVIJED U KONTEKSTU SLAVONSKE KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA

Društvene okolnosti u Slavoniji 18. stoljeća, u: „Slavoniji nakon Karlovačkoga mira 1699. godine, kad su se Turci povukli s tih prostora ostavivši iza sebe posvemašnju zaostalost“ (Tatarin, 1999: 8), podrazumijevale su pretpostavku napretka, ponajprije gospodarskog, ali i kulturnog. U vezi s kulturnim napretkom Suzana Coha ističe pojavu specifičnih književnih procesa: „Književni procesi u Slavoniji nakon oslobođenja od turske vlasti, a prije početka preporodnih zbivanja u središnjoj Hrvatskoj, prepoznati su kao specifični te se slavonska književnost 18. stoljeća ističe kao jedna od samosvojnih sastavnica nacionalne književne povijesti.“ (Coha, 2012: 208) Ipak, ne može se ni kada je riječ o spomenutim književnim procesima zanemariti posvemašnja zaostalost. Naime, te „povijesne okolnosti koje su Slavoniju nekoliko stoljeća postavile pod tursku vlast, rubni položaj u odnosu na marijaterezijansko carstvo, za koje je neprestano trebalo ratovati, učinili su da Slavonija ostane uglavnom odvojena od važnih književnih tijekova i mijenâ koje su se događale u južnohrvatskim krajevima, da preskoči nekoliko stilskih formacija.“ (Tatarin, 1999: 12)

Tako, na primjer, Tomo Matić Slavoniju poslije oslobođenja od Turaka naziva analfabetskim krajem (Matić 1994: 34). Za potrebe ovog rada važna je informacija o masovnoj nepismenosti stanovništva Slavonije 18. stoljeća. Petar Korunić iznosi podatak o nepismenosti većine stanovništva (preko 96 %) u razdoblju od početka 18. stoljeća do polovice 19. stoljeća (Korunić 2018: 80).¹ Ipak, uzevši u obzir propovijed kao „govoreno objašnjavanje kršćanskih istina“ (Bratulić, 1991: 279), dakle, činjenicu da je propovijed „uvijek mišljena kao tekst koji će biti izgovoren“ (Tatarin, 2018: 350), pretpostavka je da nepismenost većine stanovništva nije predstavljala teškoću u smislu recepcije propovijedi.²

Počeci slavonske vjerske knjige u 18. stoljeću vežu se uz katekizamsku književnost, čija je produkcija obilježila i cijelo stoljeće, a „(...) riječ je o žanru koji svoje „klasično razdoblje“ veže uz 18. i 19. stoljeće, a glavno mu je poslanje bilo odgojiti milijune ljudi diljem Europe (a i šire)

¹ Korunić procjenu temelji na izvorima za demografska istraživanja iz razdoblja od početka 18. stoljeća do prvog modernog popisa stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1857. godine.

² „S određenom vjerom, a time i crkvom i vjerskom zajednicom, može se identificirati, u najzabačenijoj regiji i u svakom i najmanjem mjestu i u svakom selu gdje postoji crkva i svećenik, nepismeno i posve neuko stanovništvo. Dovoljno je samo da su vjernici, da posjećuju crkvu i da slušaju propovijedi svećenika, bez obzira na njegovo obrazovanje, i da su upisani u matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih. Ne moraju znati mnogo o toj vjeri ni o crkvenoj organizaciji niti o vjerskim spisima. Štoviše, neukom i posve nepismenom stanovništvu strani su i sami izvori i vjere i biblije i svi slični tekstovi i sve složene i nedokučive teološke studije o religiji. Nepismen čovjek prihvaća jednostavne vjerske obrede i tu jednostavnu dogmu. Svi ti objektivni pokazatelji (i neukost i nepismenost i siromaštvo većine vjernika) nisu stoljećima ometali vjersku pripadnost stanovništva, njegovu relativno jasnu identifikaciju s određenom vjerom i crkvom.“ (Korunić, 2018: 86)

pomoću modela religijskog (kršćanskog) i kulturnog života, tj. zamisli i ideja o ljudskom, obiteljskom, društvenom i drugim aspektima življenja.“ (Pepić, 2014: 28). Pretežni dio književne produkcije u Slavoniji 18. stoljeća čine nabožno-poučna djela – tekstovi s naglašenim religiozno-odgojnim težnjama – a žanrovska struktura hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća vrlo je razgranata (Pepić, 2014: 28). Tako, uz katekizamsku književnost, koju dijeli na katekizme drugog razdoblja katoličke obnove i katekizme jozefinističkog doba, Ivana Pepić navodi i sljedeće nabožne žanrove: propovijed, lekcionar, prijevod pojedinih dijelova Svetog pisma, molitvenik, prijevod iz crkvenih otaca, crkvena drama, hagiografski spjev (Pepić, 2014: 28).

Propovijed je kao književni žanr „ponajprije određena svojim performativnim učincima, a ilokutivna joj snaga proistječe iz propovjednikove sposobnosti da dobro pogođenim primjerima ilustrira glavnu misao te na taj način utječe na ponašanje slušatelja. Kolokvijalno kazano, nakon propovijedi slušatelj se svijet morao promijeniti.“ (Tatarin, 2018: 350) Značajna je, stoga, uloga propovjednika u kršćanskoj zajednici, jer je propovjednik „(...) učitelj, predvodnik kršćanskog stada koje on svojim govorom na temelju Sv. pisma i objave potiče na kršćansko življenje, na pokoru i poslušnost crkvenom učiteljstvu.“ (Bratulić, 1991: 280)

3. POJAM SMRTNOG GRIJEHA

Pri određenju grijeha kao pojma u „Rječniku hrvatskoga jezika“ Vladimira Anića nailazi se na religijsko određenje prema kojem je to „čin kojim se krši zapovijed ili crkveni propis“ te u razgovornom stilu „neispravan postupak (prema onome što se očekuje).“ (Anić, 2007: 125) Budući da mu je primarno određenje religijsko, o grijehu se detaljnije saznaje iz specijaliziranih rječnika. U „Enciklopedijskom teološkom rječniku“ pod natuknicom „grieh“ spomenuto se religijsko određenje proširuje saznanjem da je grijeh „prisutan u gotovo svim religijskim predajama svijeta, ima odlučujuću ulogu u poimanju spasenja koje je svojstveno svakoj religiji, kao i samopoimanja religioznoga pojedinca.“ (Starić, 2009: 349) Uspoređuje se odnos prema grijehu u Starom i Novom zavjetu Biblije te se iznosi podjela grijeha na „laki, teški i smrtni“ (Starić, 2009: 349). Uz to, iznosi se poticaj za razmatranje grijeha te definiranje negativnom kvalifikacijom: „Grieh se toliko razmatra stoga što je to ljudski čin, u sebi neuredan kojemu dakle pripada negativna moralna kvalifikacija.“ (Starić, 2009: 350)

Proširenje te definicije pronalazi se u „Rječniku biblijske kulture“ (1999) skupine autora gdje se pod natuknicom „grieh/grešnik“ taj pojam religijski određuje u kontrastu spram drugih značenja koja se kadšto shvaćaju kao grijeh: „Pojam grijeha religiozni je pojam koji se razlikuje od psihološkog pojma krivnje i kaznenog pojma o prijestupu.“ (Fouilloux i dr., 1999: 59) U biblijskom je smislu grijeh dvojako određen odnosom Boga i grešnog čovjeka: „cijelu Bibliju prožima nauka da je odnos čovjeka i Boga konfliktan te da je tome razlog grijeh. Drugo je učenje, jednako nazočno, potvrda spasenja, čin kojim Bog oslobađa čovjeka od grijeha.“ (Fouilloux i dr., 1999: 59)

Spomenuta podjela grijeha na lake, teške i smrtno, u okviru ovog rada interes usmjerava prema smrtnim grijesima. Ti se grijesi prema „Katekizmu Katoličke Crkve“ nazivaju glavnim grijesima. U „Katekizmu“ iznosi se princip po kojem jedan grijeh sa sobom povlači drugi grijeh, a „ponavljanjem istih čina rađa se mana. Iz nje proizlaze izopačena nagnuća koja zasljepljuju savjest i iskrivljuju konkretne sudove o dobru i zlu. Tako grijeh teži da se ponovi i ukorijeni, ali on ne može uništiti moralni osjećaj do korijena.“ (KKC, 2016: 495) Spomenute mane svrstati se mogu „prema krepostima kojima se suprotstavljaju, ili se mogu povezati uz glavne grijehe što ih kršćansko iskustvo razlikuje slijedeći svetog Ivana Kasijana i svetog Grgura Velikoga. Zovu se glavnima, jer oni rađaju druge grijehe, druge mane. To su: oholost, škrtost (lakomost), zavist, srdžba, bludnost, neumjerenost u jelu i piću, lijenost ili nehaj (ignavia).“ (KKC, 2016: 495)

Navedeni smrtni ili glavni grijesi u literaturi su opisani i navedene su njihove glavne karakteristike.

Pišući o oholosti, Rino Fisichella oholicu određuje kao drsku ludu, „jer se hvali svojim stanjem moći i bogatstva gledajući druge prezrivo i svisoka.“ (Fisichella, 2020: 11) Navodi da pojam oholosti označava univerzalno iskustvo s negativnim predznakom jer teži ka dominaciji vlastitih i prijeziru tuđih talenata. (Fisichella, 2020: 11) Iznosi misao sv. Augustina koji navodi da je oholost „udaljiti se od Boga i okrenuti se sebi“ (Fisichella, 2020: 15). Oholost kao odmak od zdravorazumskog djelovanja iščitava se iz misli sv. Tome koji navodi kako je „oholost porok i grijeh kojim čovjek, protiv zdravog razuma, žudi za većim od mjere svojih uvjeta.“ (Fisichella, 2020: 16)

Neumjerenost u jelu i piću shvaćena kao grijeh katkad se naziva i proždrljivost ili samo neumjerenost. Andrea Lonardo (2020: 33–34) navodi da govor o grijehu neumjerenosti ne označava demonizaciju čovjeka koji se hrani, nego da taj grijeh dovodi čovjeka do vjerovanja kako je dovoljno utoliti glad kako bi bio u miru. Upravo je stoga među sljedbenicima neumjerenosti prisutna otupljenost uma za shvaćanje: „zasititi neposrednu potrebu, to je ono što čovjeka čini manje sposobnim za shvaćanje onoga što um uistinu traži, za čim srce uistinu čezne.“ (Lonardo, 2020: 34)

Pišući o zavisti, Vincenzo Paglia (2020: 46) navodi tvrdnju Tome Akvinskog da je zavist uvijek zla jer se izravno protivi milosrđu i ljubavi. Polazište za tu tvrdnju Akvinskog svojevrsna je definicija zavisti Ivana Damaščanskog prema kojoj je zavist žalost zbog tuđeg dobra, što znači da će zavidan čovjek dobro drugoga držati lošim za sebe jer misli da dobro drugoga može umanjiti vlastitu slavu ili vlastitu izvrsnost. (Paglia, 2020: 46) Paglia ističe da se zavist ne rađa izvan čovjeka, nego u njegovu srcu: „Ljubav prema samome sebi jest ono što zavisti dopušta da djeluje jer potiče na to da se zlonamjerno gleda na druge i na njihov napredak.“ (Paglia, 2020: 47)

Tumačeći lijenost kao grijeh, Pierangelo Sequeri poziva se na antičku tradiciju prema kojoj je lijenost „čudna mješavina dosade i mrzovoljnosti koja se tek tako razvija u pogledu duhovne kvalitete“ (Sequeri, 2020: 63). Također se i kod Tome Akvinskog nailazi na tumačenje lijenosti, pri čemu ukazuje na fokus „lijenosti kao dosade u vršenju dobrih djela, koja postupno umrtvljuje spremnost za njihovo vršenje.“ (Sequeri, 2020: 63) Pokušavajući pronaći odgovor na pitanje što je to grešno u lijenosti da je jedan od glavnih grijeha, a ne samo stanje psihičkog raspoloženja, Sequeri navodi sljedeće: „Grijeh se nalazi u negiranju i prijeziru iskazanom prema primljenom

daru, u mržnji usmjerenom prema onome koji nam je taj dar ponudio i koji ga je njegovao. Očituje se u sukobu s onim koji nas je odgojio u duhovnoj kvaliteti i dostojanstvu osobe, u ispravnosti osjećaja i u hrabrosti tijekom kušnje i žrtve koja je prati.“ (Sequeri, 2020: 66) Zaključno navodi da se grijeh ne sastoji u tlačenju duha, nego u sudioništvu uma. (Sequeri, 2020: 66)

Gianfranco Ravasi u tekstu posvećenom bludnosti polazi od pretpostavke da se i krepost ljubavi i grijeh bludnosti izljevaju iz istog izvora – spolnosti. Na tom tragu iznosi tvrdnju da paradigma ustroja ljudske spolnosti kao prvobitnu osnovu ima svoju simboličnost: „Za razliku od životinja, čovjek spolnom odnosu dodjeljuje mnogostrukost uzvišenijih vrijednosti koje nadilaze puko vezivanje i jednostavno tjelesno sjedinjenje, vođeno maštom i instinktima.“ (Ravasi, 2020: 72) Ono što bludnost određuje kao grešnu jest „prividna proslava slobode bez ograničenja, koja, naprotiv, zarobljava u okrutno ‚iskorištavanje‘, prisiljava na povratak u prethodno stanje, u posesivno izdvajanje.“ (Ravasi, 2020: 87)

Pišući o srditosti, Enzo Bianchi ističe da je srditost način obrane, stoga je među svim glavnim grijesima možda i najmanje pogubna, ali je istodobno grijeh koji može izazvati užasne, nasilne čine. (Bianchi 2020: 89) Upozorava na pogubnost posljedica srditosti te njezine začetke: „Potrebno je shvatiti da se ti čini ne drže pukom agresivnošću, već pripadaju nasilju, mržnji, osjećajima koji mogu postati čini počevši od iskrivljenih odnosa koje ostvarujemo s bližnjima.“ (Bianchi, 2020: 89)

Lakomost ili škrtost, kako se još naziva u „Katekizmu“, ali i u tekstu posvećenom tom grijehu Renata Boccarda, smrtni je grijeh, a grešnika ogrezlog u tom grijehu, kao i oholicu, bludnika i zavidnika, „smatramo grešnikom, ne zbog toga što voli neka dobra ovoga svijeta nego zato što je njegova ljubav prema njima neumjerena.“ (Boccardo, 2020: 112) Uz to, Boccardo navodi tvrdnju sv. Maksima Priznavaoca prema kojoj taj grijeh ne započinje posjedovanjem novca, nego njegovom lošom upotrebom, kada novac prestaje biti sredstvo i postaje cilj. (Boccardo, 2020: 112)

Ovako opisane smrtne grijehe istraživat će se u propovijedima slavonskih književnih „zavičajnika“ 18. stoljeća (Marjanović, 1985: 199). Riječ je o zbirci propovijedi Emerika Pavića (Budim, 1716 – Budim, 1780), Bernardina Leakovića (Bošnjaci, 1741 – Šaregrad, 1815) i Aleksandra Tomikovića (Osijek, 1743 – Osijek, 1829) te o dvjema zbirkama propovijedi Đure Rapića (Stara Gradiška, 1714 – Đakovo, 1785). Navedeni pisci svoju zavičajnost potvrđuju: ili kao zavičajni pisci rođeni i književno djelatni na regionalnome tlu, ili kao pisci pridošli i književno

djelatni iz drugih sredina, ili kao zavičajni pisci, nastanjeni i djelatni u drugim sredinama (Marjanović, 1985: 194–195).

4. POJAVNOST SMRTNIH GRIJEHA U ODABRANOM KORPUSU

Korpus koji je uzet u razmatranje obuhvaća, kako je već rečeno, pet tiskanih zbirki propovijedi objavljenih u drugoj polovici 18. stoljeća četvorice autora: Emerika Pavića, Đure Rapića, Bernardina Leakovića, Aleksandra Tomikovića. Analiza propovijedi usustavljena je kronologijski prema godini objavljivanja zbirki propovijedi: Emerik Pavić, „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“ (1762.); Đuro Rapić, „Svakomu po malo“ (1762.) i „Od svakoga po malo“ (1764.); Bernardin Leaković, „Govorenja za sve nedilje godišnje“ (1795.) i Aleksandar Tomiković, „Sveta govorenja petdeset“ (1797.).

4.1. Emerik Pavić, „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“³ (1762.)

Zbirka propovijedi Emerika Pavića „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“ objavljena je 1762. godine u Budimu. Komponirana je dvodijelno – nakon predgovornog obraćanja čitatelju („Pridgovor poljubljenima štiocem“) slijede dva dijela u kojima se nalaze nedjeljne i svečane propovijedi. Zasebnost svakoga dijela naznačuje i zasebna paginacija koja uvijek započinje brojem jedan. Prvi dio propovijedi naslovljen je kao „Pokazanje nediljni predika“ i sadrži 26 naslovljenih propovijedi, a drugi dio ima naslov „Pokazanje svečani predika“ i sadrži 24 naslovljene propovijedi. S obzirom na zasebnu paginaciju, a budući da je riječ o jednoj bibliografskoj jedinici, radi potrebnog razlikovanja, u radu su citati iz „Nediljnih predika“ doneseni uz tekstnotu „(Pavić, 1762a)“, a „Svečanih predika“ uz tekstnotu „(Pavić, 1762b)“.

Puni naslov Pavićeve zbirke propovijedi glasi:

PROSVITLJENJE I OGRIJANJE JESENOG I ZIMNOG DOBA ILITI NEDILJNE I
SVECSANE PREDIKE, PRIKO JESENI I ZIME DOLAZEČE, RAZUM
CSOVICSANSKU U DILLOVANJU PROSVITLJUJUČE, A DUSSU S-
SPASONOSSNIM NAUKOM GRIUCHE. ZA POMOCH SVIU DUSSAH

³ U radu se citati izvornikâ donose u transkribiranom obliku tako da se jezik izvornikâ ne mijenja, samo se radi lakše čitljivosti ortografski i interpunkcijski osuvremenjuje na sljedeći način: u samoglasničke skupove umetnuto je intervokalno *j*, popratni se samoglasnik uz samoglasno *r* izostavlja, provode se glasovne promjene (jotacija, jednačenje po zvučnosti i mjestu tvorbe, ispadanje suglasnika), glas *h* na kraju riječi koji označuje padežnu dužinu u transkripciji se ne bilježi.

Navedeni način donošenja citata iz izvornika preuzet je iz rada „O propovjedničkoj flori“ autorica Zlate Šundalić i Katarine Dinješ Gros (2017: 151).

NASTOJNIIKAI, I OSTALI PRIPOVIDALACA KRATKO, ALLI KRUTO SLOXENE PO OCU FR. EMERIKU PAVICHU, REDA S. O. FRANCESKA OD OBSLUXENIA, PROVINCIÆ S. IVANA CAPISTRANA LECTURU JUBILATOMU, I SADASSNJEMU DIFFINITURU NA SVITLOST DANE U BUDIMU, GODINE M.DCC.LXII. S-STROSSKOM POKOJNOGA GOSPODARA BARNABÆ DEXEVICHA GRAGJANINA BUDIMSKOG, USSTAMPANE. Pritisnute ù Budimu po Leopoldi Francesku Landereru, Sftampaturu.⁴

U radu će se najprije analizirati sedam smrtnih grijeha u propovijedima iz prvoga dijela Pavićeve zbirke, iz tzv. „Nediljnih predika“.

Druga je propovijed u „Nediljnim predikama“, naslovljena „Za osamnaestu nedilju posli Duh[o]va“, u cijelosti posvećena oholosti, koja se još naziva „ispraznom slavom“ i „raširivanjem ljudskim“. Propovijed je dvodijelno koncipirana. U prvom se dijelu ukazuje da je oholost „velika opačinnost“, a u drugom je dijelu određena „za vičnje skvarenje“ (Pavić1a, 1762: 7). O pogubnosti oholosti propovjednik obavještava čitatelja tako što uspoređuje oholost s opakim zvijerima: „Ne može se nikakva zvirina, jali živina toliko opaka naći, koliko je isprazna slava i raširivanje ljudsko“ (Pavić, 1762a: 8). U nastavku opisuje pogubnost oholosti po ljudsku dušu: „oholost i raširivanje čovičansko, koje ljudi posli koga korisnoga dila običaju provoditi. I kako god jedan dim očima ljudskima veoma jeste škodljiv, tako raširanje ljudsko veliku štetu i skvarenje duši čovičanskoj donosi.“ (Pavić, 1762a: 8) Opisuje se kako čovjeka zanosi isprazna slava: „za učiniti sebe samog slavna, pogrdi sve ostale ljude, da se on sam slavan pokaže.“ (Pavić, 1762a: 8) Navodeći tri primjera, nakon svakog izvodi isti zaključak „da je oholost i isprazna slava jedini uzrok vikovičnjeg propadanja i skvarenja.“ (Pavić, 1762a: 10) Kao lijek protiv oholosti „valja da sami sebe po poniženstvu i umiljenstvu stučemo i smrvimo (...), oće reći poniznu i humiljenu biti.“ (Pavić, 1762a: 11)

U sljedećoj propovijedi, naslovljenoj „Za devetnaestu nedilju posli Duhova“, autor kao polazište uzima paradigmu da se teže spasiti nego proklet i izgubljen biti (budući da je mnogo zvanih, a malo izabranih), okrećući je kako bi pokazao upravo suprotno: „(...) da grišniku mlogo težje dopada prokletstvo i izgubljenje, negoliti pravednomu Spasenje“. (Pavić, 1762a: 11) Čini se to trodijelnom kompozicijom, a svaki dio posvećen je jednom od načina koji pogađa grešnika: u duši, tijelu i na samrti. U dijelu posvećenom duši opisuje se fizičko stanje bolesnika koji je otrov

⁴ Radi sažetosti i preglednosti u radu se donosi skraćeni oblik naslova zbirke: „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“.

popio te se to stanje uspoređuje s grešnikom koji „s grihom kano s jidom dušu otruje“ (Pavić, 1762a: 12): „(...) grišničko bo je stanje muke i prokletva, a pravednoga veselja i utišenja. Zato slidi da je mlogo težje grišniku prokletu i izgubljenju, nego pravednomu spašenu biti. Tko dakle želi vazda veseo i radostan biti, valja da dobro žive i od griha se čuva.“ (Pavić, 1762a: 13) U drugom se dijelu navodi primjer lakomca „(...) koji dan i noć ne imade mira, san mu neće na oči i svaki je čas u brigi, kod svoga imanja oće da od glada umre.“ (Pavić, 1762a: 13) Dalje, primjer „linca“ koji „(...) u ispraznosti život provodi, premako je mlad i zdrav, nikakvog poštenog dila neće da se prifati, veće s opakim društvom skita se.“ (Pavić, 1762a: 13) Treći je primjer bludnika koji „(...) sve vrime provodi za moći opaku i bludnu želju svoju ovdi, jali ondi ispuniti (...), pak tako mučeći vlastito tilo svoje, ne samo u nemiru i brigi živu, veće još u pogibilji vikovičnjeg skvarenja“. (Pavić, 1762a: 13) Osim lijenčine i bludnika, govoreći o tijelu, spominje i pijanca koji nikada nije sit te ne može bez muke živjeti. (Pavić, 1762a: 14) U posljednjem dijelu propovijedi opisuje što grešnika čeka na samrti. Dok je grešnik zdrav, ne misli o smrti jer je opakim življenjem zaslijepljen, no kada ga smrtna bolest zbaci u postelju „(...) tada će mu se otvoriti oči, pak razmotrivši grišetine svoje, ugledati će oko sebe režeće Sotone, za smaći opaku dušu njegovu.“ (Pavić, 1762a: 15)

Cijela propovijed naslovljena „Za dvadeset i prvu nedilju posli Duhova“ tematizira pristup po kojem pojedinac problem grijeha svojih bližnjih treba rješavati lijepom riječju, a ne oštrom i mrskom. Navodi i konkretne grijeha te prilagođen pristup: „Opačivosti ljudske jesu: oholost, nenavidost, zloba i ostala; hotiući ti nji u iskrnjemu tvomu iskoriniti, valja da se služiš s tihoćom, s kojom ako ništa nisi kader opraviti, tada ga po oštrije ponukuj i svituj, jali pokaraj; ali pazi da ga misto ispravljenja na gorje ne navedeš.“ (Pavić, 1762a: 26) U nastavku donosi konkretnu uputu, pojašnjava preporučeni balansirani pristup: „Pomišaj vazda s oštrinom slatkost, i tako će oštrina, koja sladi, više opraviti, nego ona, koja je brez začina.“ (Pavić, 1762a: 26)

U drugom dijelu propovijedi naslovljene „Za treću nedilju prišašća“ te dvodijelno koncipirane, u dijelu u kojem se obraća grešniku, upozorava na grijeha počinjene u tajnosti, kada grešnik misli da ga nitko nije vidio, niti tko zna za njegove prijestupe, potom zaključuje da pred Bogom ništa ne može ostati skriveno te navodi kao primjere nenavidost i zlobu koju grešnik nosi prema bližnjem, bludne i nečiste misli u kojima se naslađivao (Pavić, 1762a: 56). Takvog grešnika, koji je „(...) više puta ovu, jali onu personu na puteno diło doveo“ (Pavić, 1762a: 57), propovjednik naziva pejorativnim izrazom „kurvar“. (Pavić, 1762a: 57)

U propovijedi naslovljenoj „Za četvrtu nedilju prišašća“, propovjednik se izravno obraća grešniku, plaši ga paklenim mukama te detaljnije tumači grijeh zavisti: „Nenavidost i zloba nije drugo, nego jedan zanat đavaoski; razlog rad koga đavao radi čovika od vikovičnjega Spasenja odvratiti, nije drugi, nego nenavidost, jer procinivši da čoviku zapadne ona slava Nebeska, iz koje on ispao jeste, svakako ga radi pomesti i u svoje pandže ugrabiti.“ (Pavić, 1762a: 62) Kada budu bili pozvani na Božji sud, za takve grešnike navodi da će „(...) prokleti od teške nenavidosti režati i zajedno s đavli urlati, brda i planine padnite na nas i poklopite nas od lica sudčeva.“ (Pavić, 1762a: 63) Slikovit je opis njihova odlaska u pakao: „Urlati će reko prokleti, i proklinjati Boga, i sve što god je na Nebesi i na zemlji sveto, i blaženo. Na ti će način prokleti u pakao otići.“ (Pavić, 1762a: 63)

U propovijedi koja nosi naslov „Za prvu nedilju posli Vodokršća“ donesen je svojevrstan ispit savjesti, ponajprije usmjeren na otkrivanje grijeha nenavidosti: „Zaviriderte u vaše srce, da ne leži u nenavidosti iskrnjega? Gdi bo se nenavidost nalazi, oni ne imade Isusa; svaki pak koji nenavidi iskrnjega, nenavidi istog Boga; promotriderte vaše imanje, da se ne bude štogod tuđeg k njemu prilipilo? Ako se je pak štogod tuđeg umišalo, znajte da ste Isusa izgubili, kojino ne prašta grih, dok se tuđe ne povrati.“ (Pavić, 1762a: 71) Za isti grijeh koristi i naziv „oholost“. (Pavić, 1762a: 72)

U propovijedi naslovljenoj „Za drugu nedilju posli Vodokršća“ na više mjesta tematizira se bludnost, u prvom redu kao opreka kreposti čistoće, koja pak, prema propovijedi, ženama donosi plodnost: „Iz čega se jurve poznaje da kakogod je bludničko življenje Mater od neplodnosti, tako je protivnim načinom Gospa prisveta mater čiste ljubavi, i najbolji pirski gost, to jest: tko želi u svomu zaručenju biti srićan, ne valja da se zaručuje rad ugodnosti tlesne i ostali nepristojni svrha, veće rad poštene ljubavi i blagesovljenog od Boga dopuštenog plodenja.“ (Pavić, 1762a: 75–76) Navodi se primjer kralja Davida, koji „(...) kroz bludnost i nečisto življenje od najmudrijeg čovika postade najluđi“ (Pavić, 1762a: 76), a grijehom su također zahvaćeni i mnogi koji „(...) tuđe zaručnice u srcu i u pameti ljube“. (Pavić, 1762a: 76) Kazna kojom će biti kažnjeno bludničko življenje dvojako je određena, stoga će „(...) putene opačivosti ne samo s mukama u paklu pokarane biti, veće još i na ovome svitu s oštrinom pravice Božje pedipsane.“ (Pavić, 1762a: 76)

U propovijedi naslovljenoj „Za treću nedilju posli Vodokršća“, čija je provodna nit da se grešnik može očistiti od grijeha samo ako to želi a Bog je pripravan pri tome pomoći, postavlja se pitanje: „(...) što imamo mi činiti za izličiti gubu duše?“ (Pavić, 1762a: 80), kako propovjednik naziva grijeh. Taj grijeh može biti duševni i tjelesni, a u njega kršćanin zapada „(...) pridavši se

srdžbi, nenavidosti i ostalima opaćinama.“ (Pavić, 1762a: 80) Katalog grijeha proširuje se tako što mu se dodaju prevara, nenavidost i ogovaranje bližnjega: „koji po privari, jali nepravdi tuđe imanje osvojiva, koji nenavidi ili ogovara iskrnjega“. (Pavić, 1762a: 81) Od tih se grijeha grešnik očistiti može tako što će napustiti prijašnje, grešno, stanje, biti pokoran te promijeniti život na bolje slijedeći Isusa i ugledajući se na nj.

U propovijedi naslovljenoj „Za četvrtu nedilju posli Vodokršća“ propovjednik, referirajući se na biblijsku prisposobu o bogatašu i Lazaru, dotiče smrtnog grijeha neumjerenosti u jelu i piću: „Od bogatca obraćam se proždrlcu, kojino se svaki dan čašćaje i slavno raskošje u jiću i piću provodaše“ (Pavić, 1762a: 87) te zaključuje da je veoma pogubno obilatosti ovoga svijeta željeti i u njima naslađivati se.

U propovijedi naslovljenoj „Za petu nedilju posli Vodokršća“ donosi se tipologija grijeha na „(...) vlastiti i tuđi; istiniti i samo namišljeni“, a intencija je propovijedi „(...) od tuđi pomanjkanja i griha govoriti.“ (Pavić, 1762a: 90) Bližnjega koji je sagriješio valja pokarati, ali nasamo, te ako to ne pomogne, treba se obratiti Crkvi, koja će grešnika od grijeha ispraviti (Pavić, 1762a: 92). Međutim, kada je o bludnim grijesima riječ (nazivaju se još i „ašikovanje i priljubodinštvo“), valja biti oprezan jer se lako može dogoditi da netko nepravedno bude optužen i obratno, stoga sud treba prepustiti Bogu: „(...) tako i nama valjade se vladati, učinivši se da mi ništa ne znamo od tuđi pomanjkanja i priporučivši ji jedino poznanju Božjemu.“ (Pavić, 1762a: 93)

U propovijedi naslovljenoj „Za nedilju Quinquagesime“ navodi se da oni koji su pohlepni za raskošima svijeta, paradoksalno, žele ono što im je veoma škodljivo: „Tako bogatac pogrđuje uboštvo, bludnik čistoću, oholica poniznost, i tako od ostalih govoreći, premako prva skvarenje, a poslidnja život vičnji donose.“ (Pavić, 1762a: 109)

U jednom se dijelu propovijedi naslovljene „Za prvu nedilju korizme“ propovjednik izravno obraća posebno ženskim, a posebno muškim recipijentima. Obraćanje „ženskim glavama“ usmjereno je na preispitivanje grijeha za vrijeme prošlogodišnjih poklada, s naglaskom na bludnost: „Nije li se vam svaki čas dugačak učinio, tako da progledajući na vrata, i kroz pendžer, teško ste čekale, da od kud god dođe vaš mili, koji bi vas na tanac odveo, gdi ne samo vazdan, veće i svu noć u igranju, i u opakomu bludenju provodile jeste?“ (Pavić, 1762a: 115)

Nakon što su analizirane propovijedi iz „Nediljnih predika“, slijedi analiza sedam smrtnih grijeha u propovijedima iz drugog dijela Pavićeve zbirke, iz tzv. „Svečanih predika“.

U prvoj propovijedi „Svečanih predika“, naslovljenoj „Prva predika za svetkovinu s. Mihovila Arkhandel“, veličaju se kreposti te se u tom kontekstu spominje grijeh oholosti kao pomanjkanje kreposti, a taj se grešnik ne može smatrati uzoritim: „(...) koji se rad oholosti i ispraznog zamišljenja svrhu ostalih propinje i sebe za najvećega drži, znaj, da je takvi najveća budala na svitu.“ (Pavić, 1762b: 3)

U propovijedi naslovljenoj „Za svetkovinu s. oca Franceska“ propovjednik intenciju priče o poniznosti svetog Franje prenosi na konkretne recipijente te ih savjetuje da svoju poniznost odmjeravaju prema svojim bližnjima, pristupajući na taj način umjereno, a ne ekstremno: „Ja ne velim da svi postanete toliko umiljeni i ponizni koliko su Sinovi s. Franceska, veće govorim da se niko između vas ne propinje suprot iskrnjemu svomu.“ (Pavić, 1762b: 16) Iz propovjednikovih primjera razvidno postaje da odsustvo poniznosti uzrokuje oholost: „Sluga neka se ne propinje svrhu prilični sebi, i koji su u jednakomu stanju, bogatac nek ne pogrđuje siromaha, mudriji i vrstniji slabije i nerazumnije nek ne drže pod ništo, veće svaki svoja izvršujući brez oholosti i propinjanja valja da žive (...)“ (Pavić, 1762b: 16–17)

U propovijedi naslovljenoj „Za svetkovinu s. Andrije apostola“ u jednom se odlomku donosi metafora o suncu koje ujutro grane, međutim ta sunčana svjetlost nije probitačna ljudima koji ne otvore prozor, a uzrok leži u lijenosti ljudi (Pavić, 1762b: 56). Također kao uzrok grijeha navodi se to što su kršćanske oči uprte u vremenite stvari, stoga „(...) priljubodivac zaostaje u svojoj bludnosti, nenavidljivac u nenavidosti, progonitelj u svojoj zlobi, i vrlo se malo naodi, koji žele naslidovati Isusa.“ (Pavić, 1762b: 56)

U propovijedi naslovljenoj „Za svetkovinu blagodarnoga Obrizovanja Isusovoga“ grešniku se predočuje važnost očuvanja čistog srca, a to se postiže ustezanjem od grijeha bludnosti: „Ako je ono oskvrnjavito s opakim poželjenjem i s tilesnim naslađenjem, virujte mi da Isus nikakvog raskošja u njemu ne imade.“ (Pavić, 1762b: 88)

Promatrajući zbirku propovijedi kao cjelinu, dade se vidjeti kako se smrtni grijesi pojavljuju u 16 od ukupno 50 propovijedi.

U prvom dijelu zbirke naslovljenom kao „Pokazanje nediljni predika“, koji sadrži 26 propovijedi, smrtni grijesi navode se u 12 propovijedi. U gotovo polovici propovijedi na neki način tematizira se jedan ili više smrtnih grijeha. Ukupno gledajući, u „Nediljnim predikama“ zastupljeno je svih sedam smrtnih grijeha, iako u različitom omjeru. Jednom je grijehu – oholosti

– posvećena jedna cijela propovijed. Značajan dio propovijedi posvećen je opisima bludnosti, čak u četirima propovijedima, zavisti u dvama, a neumjerenosti u jelu i piću te oholosti u jednoj propovijedi. U nekim se propovijedima smrtni grijesi samo spominju, najčešće u okviru kataloškog nabiranja, nizanja nepoćudnih ponašanja. Na taj se način oholost i zavist spominju u dvjema propovijedima, a bludnost i srdžba u jednoj propovijedi.

Na primjeru propovijedi koja je u cijelost posvećena grijehu oholosti jasno je uočljiv obrazac po kojem se grijeh s intencijom tematizira. Postiže se to dvodijelnom koncepcijom propovijedi gdje se u prvom dijelu ukazuje na razmjere grijeha usporedbom grijeha oholosti s opasnim zvijerima, a u drugom dijelu opisuje se pogubnost oholosti po ljudsku dušu, navodeći upravo oholost kao uzrok vječne propasti duše pojedinca-kršćanina. Sličan obrazac uočljiv je i u propovijedima u kojima je značajan prostor posvećen pojedinom smrtnom grijehu ili grijesima: razlažu se primjeri djelovanja konkretnih grešnika, često pomoću usporedbi, a završava se zaključnim upozorenjem grešniku o pogubnosti grijeha. Ta pogubnost kadšto je slikovito opisana kao prilikom opisa grešnikova odlaska u pakao zbog zavisti, a kadšto propovjednik plaši grešnika paklenim mukama, dodajući da će još i na Zemlji zbog grijeha bludnosti biti kažnjen. U jednoj se propovijedi spomenuta pogubnost pronalazi u propovjednikovoj tvrdnji da je bludničko življenje uzrok ženske neplodnosti.

Dojam na recipijenta postiže se čestim izravnim obraćanjem grešniku, a uočljivo je to na primjerima propovjednikova obraćanja „proždrlcu“ i „kurvaru“. Budući da je iz navedenih primjera očita intencija propovjednikova te propovijedi kao takve – koja treba ostaviti dojam na slušatelja – propovjednik u obraćanjima često odgovornost stavlja na pojedinca dajući mu konkretne upute kako se od grijeha očistiti, apostrofirajući presudnu ulogu volje pojedinca u tom čišćenju od grijeha te donoseći mu ispit savjesti, ponajprije usmjeren na otkrivanje grijeha oholosti. U kontekstu djelovanja u zajednici – suzbijanja grijeha – donosi prilagođen pristup kojim pojedinac može utjecati na svog bližnjega koji je grijehom zahvaćen te spominje oholost i zavist. Prema propovjednikovoj uputi, bližnjega koji je sagriješio treba opomenuti, ali nasamo, te ako to ne pomogne, treba se obratiti Crkvi, koja će grešnika od grijeha ispraviti. Pritom, valja biti oprezan jer se lako može dogoditi da netko nepravedno bude optužen i obratno, stoga sud treba prepustiti Bogu.

U drugom dijelu zbirke naslovljenom „Pokazanje svečani predika“, koji sadrži 24 propovijedi, smrtni grijesi zastupljeni su znatno manje nego u „Nediljnim predikama“. Pronalaze se u četirima propovijedima, tek šestini svih propovijedi. Zastupljena su četiri smrtna grijeha: oholost, zavist,

bludnost i lijenost. U dvjema propovijedima tematizira se grijeh oholosti, bludnost u jednoj propovijedi, a u jednoj se propovijedi bludnost i zavist tek spominju u kataloškom nabranju grijeha.

Specifičnost propovijedi u kojima se pronalaze grijesi u „Svečanim predikama“ u usporedbi s „Nediljnim predikama“ jest što se u prvom redu u njima veličaju kreposti, a grijesi se spominju uzgred kao pomanjkanja konkretnih kreposti. Tako je oholost uzrokovana odsustvom poniznosti, od bludnosti se valja ustezati kako bi se očuvalo čisto srce, a upozorava se i na lijenost kao uzrok zbog kojeg neki ljudi ne uživaju u krepostima.

Kada je riječ o djelovanju propovijedi na recipijenta, obraćanje puku poprima blaži pristup, tako se u jednoj propovijedi savjetuje slušateljima da svoju poniznost odmjeravaju prema svojim bližnjima, a ne prema naslovnom svecu te propovijedi, pristupajući na taj način umjereno, a ne ekstremno. I govor o grijesima poprima umjereniji ton, a to se postiže govoreći o grešniku najčešće u 3. licu jednine. Pronalazi se primjer pejorativnog obraćanja tako što atribuirao grešnika koji se zbog oholosti uzvisuje kao „najveća budala na svitu“.

4.2. Đuro Rapić, „Svakomu po malo“ (1762.)

Zbirka propovijedi Đure Rapića „Svakomu po malo“ objavljena je 1762. godine u Pešti. Nakon predgovornog obraćanja čitatelju („Ponukovanje štioca“) slijedi glavni dio knjige koji ima 75 propovijedi koje uvelike prate liturgijski kalendar. „Pritom je Rapić za neke nedjelje pisao i dvije verzije propovijedi vjerojatno zato da se svake godine ne bi ponavljala jedna te ista propovijed.“ (Mateljak, 2013: 42)

Puni naslov zbirke propovijedi glasi:

SVAKOMU PO MALLO ILLITI PREDIKÆ NEDILJNE ZAJEDNO S' KORIZMENIMA SVIMA DUHOVNIM PASTIROM VEHOMA KORISTNÆ A PRAVOVIRNIM KARSTJANOM OSOBITO HASNOVITÆ KOJÆ STANJE, I SVAKOGA CSOVIKA VECHANJE U SEBBI UZDARXAJU I TEMELJ EVANGJEOSKOGA ZAKONA, SVAKOMU, I INESETNOMU OBILATO NAVISSTUJU. PO P. F. GJURI RAPICS GRADISCSANINU REDA MALE BRATJE S. O FRANCESCA OD OBSLUXENJA PROVINCIÆ S. IVANA CAPISTRANA SINU SVETÆ BOGHO-SLOVICÆ SSTIOCZU VRIDNOMU, SLOXJTÆ I NA SVITLOST DATÆ, GODINÆ M. DCC. LXII. TLACSENO Û PESTI KOD GOSP. ANTUNA FRANCESCA EITZENBERGERA PURGERSKOGA TLACSIOCZA 1762.⁵

Već u prvoj propovijedi, naslovljenoj „Prva nedilja prišašća uzdržanje, od suda općenskoga tema“, pronalaze se smrtni grijesi. U okviru teme propovijedi, Suda Božjega, oholost se spočitava grešniku: „(...) prokleta grlo tvoje, koje je od oholosti i ispraznosti biserom se kitilo, bolje bi bilo po mene nevoljnu sada dušu, da si zmije i škorpione okolo njega obavijalo“ (Rapić, 1762: 4), a u istoj apokaliptičnoj viziji Suda opomenuti su i „(...) priljubodinci, koji čistoću nisu čuvali, nego u svakomu naslađenju tilu na volju puštali“ (Rapić, 1762: 6), odnosno bludni grešnici.

Provodna nit treće propovijedi, naslovljene „Druga nedilja prišašća uzdržanje: šteta koju zla žena čini svitu, iz koje pak štete mloga dobra izlaze“, grijeh je bludnosti, s posebnim osvrtom na ženinu ulogu u tom sagrješenju. Tako je dostojna svake hvale i slave poštena, pobožna, vrijedna žena, a „(...) opet žena bludnošću goruća jest vridna i dostojna svake odurnosti i mrskoće, budući da ona vražje prostira dušama mriže.“ (Rapić, 1762: 20) Koliko je jaka „nezauzdana ljubav

⁵ Radi sažetosti i preglednosti u radu se rabi skraćeni oblik naslova zbirke: „Svakomu po malo“.

bludna“ (Rapić, 1762: 22) pokazano je time što će bludni grešnici poslušati mnoge propovjednikove upute i pretvoriti ih u djela, „(...) ali da prigodu, kojom oslipljuju i ginu ostave, to niti radi ljubavi Neba, niti zemlje hoće oni učiniti.“ (Rapić, 1762: 22)

U četvrtoj propovijedi, naslovljenoj „Druga predika od iste nedilje uzdržanje kako grišnici dobre progonu“, tematizira se zavist kao grijeh, a propovjednik recipijente naziva „smrdljivi grišnici“ (Rapić, 1762: 33). Uvodi se tema zavisti grešničke prema pravedniku, nadalje navode se neki smrtni grijesi kojima su suprotstavljene kreposti: „(...) čist jest protivan nečistu, ponizan oholu, prost lakomcu, ustrpljiv srditu“ (Rapić, 1762: 31), a kako bi se pokazalo da život ljudi pravednih nepravedne osuđuje. Navodi da je Kajin zbog zavisti ubio Abela te da su također grešnici zbog zavisti prema Isusu koji je dobra činio propeli ga na križ. (Rapić, 1762: 31)

U sedmoj propovijedi, koja nosi naslov „Četvrta nedilja prišašća uzdržanje: crkve duhovne, prid Božić, popravljenje“, tematizira se duhovna priprava za Božić, što podrazumijeva očišćenje od grijeha, no tema propovijedi nisu sami grijesi, iako može se pronaći spomen nekih smrtnih grijeha. Tako se navodi da Sin Božji nema gdje glavu nasloniti, ako je srce vjernika gnijezdo oholosti, „(...) ako vri krv od srditosti i prsa gorka jesu od nenavidosti“ (Rapić, 1762: 55). Nailazi se i na bludnost, jer Isus „(...) ne može biti s tobom, ako kako smrdljiva bara putenom nečistoćom smrdiš.“ (Rapić, 1762: 55)

U devetoj propovijedi, naslovljenoj „Nedilja među osminom Božića uzdržanje: prišao jest likar veliki, ali ima koji neće da se liče“, metaforički govoreći o grijehu navodi da su bolest i zdravlje oprečni pojmovi, stoga zarad zdravlja bolest valja odbaciti. U tom kontekstu piše o oholosti: „Rad bi oholost ostaviti, ali stanje moje familije ne dopušta. Ugodna mi jest likarija, a i rana nije mrska.“ (Rapić, 1762: 68)⁶ te upozorava grešnika na njegovo kontradiktorno djelovanje.

U desetoj propovijedi, naslovljenoj „Prva nedilja po Vodokršću uzdržanje: najveća šteta jest po grihu izgubiti Boga“, tematizira se kako je strašna šteta po grijehu Boga izgubiti, a grešnika se upozorava na neke konkretne grijehe. Jedan je od njih neumjerenost u jelu i piću, gdje upozorava grešnike da su mnoga dobra djela „(...) u piću i u igri propustili“ (Rapić, 1762: 75), a na isti grijeh upozorava navodeći Davida koji je u suzama bio kada je spoznao da je Bog zbog grijeha od njega odstupio, „(...) a ti se malo time brineš, piješ, jideš i veselo stojiš“ (Rapić, 1762: 75). Spominje se i bludnost u kontekstu mišljenja propovjednikova da kada bi kazna za grijeh odmah uslijedila, manje bi zla na svijetu bilo: „(...) kada bludno grišiš guba i šuga na te ne dolaze, a da se to odmah,

⁶ Stranica 68. tiskarskom je greškom označena kao „89“ u izdanju korištenom u ovom radu.

kako koji sagriši, svakome pripeti, manje bi zla na svitu bilo“ (Rapić, 1762: 76). Grešnika oslovljava sljedećim izrazima: „O budalo! O živino! O nečoviče!“ (Rapić, 1762: 76)

U 11. propovijedi, naslovljenoj „Druga predika od iste nedilje uzdržanje: zašto mlogi Boga traže, pak ne mogu naći?“, tematizira se zašto mnogi ne nalaze Isusa, upravo jer ga traže na mjestima gdje su ga izgubili, umjesto u Crkvi. Kao jedno od mjesta gdje je vjernik izložen neumjerenosti u jelu i piću, poglavito u piću, navodi se gostionica: „(...) izgubio si ga u mehani opijajući se i psujući.“ (Rapić, 1762: 82)

U 12. propovijedi, naslovljenoj „Druga nedilja po Vodokršću uzdržanje: ako žele zaručnici u ljubavi živiti, neka se vazda vino u njihovoj kući naodi“, tematizira se bračni odnos. Iznesena je tvrdnja kako se mnogi muževi od žena i žene od muževa rastavljaju, odaljavaju „(...) voljom i ljubavlju, prem ako ne tilom, budući da bludnost, poželjenje i nesklad ne dadu u njima pravome Bogu pribivati.“ (Rapić, 1762: 84) Propovjednik kritizira nasilnu praksu po kojoj muževi tuku svoje žene te dodaje kako ima mnogo brakova „(...) gdi muž samo se izliže, tepe i pijančuje, a sirota žena sama s dičicom kod kuće prazna želudca uzdiše, uvečer od pijana muža više udaraca nego riči primajući.“ (Rapić, 1762: 88) Smještena u kontekst obitelji razvidna je kritika pijanstva, neumjerenosti u piću.

U 15. je propovijedi, naslovljenoj „Druga predika od iste nedilje: Doklem god čovik živi, pakla neka se plaši“, tema strah od pakla, koji bi kod svakog čovjeka trebao biti prisutan. Pogotovo je „(...) svaki grih smrtni vičnjega osuđenja vridan, to znamo, hoće li pak to nama biti oprostito, to ne znamo. Dokle god indi čovik umrli živi, strašnog pakla neka se boji.“ (Rapić, 1762: 105) Navodeći primjere iz prakse, propovjednik zaključuje: „(...) malo ćemo griha veliki na ispovidi čuti“ (Rapić, 1762: 107), a razlog je taj što nitko ne želi sebe raspoznati kao velikog grešnika, nego male grijehe ispovijedaju, velike prešućuju, a među velike propovjednik ubraja „(...) srditosti, od nenavidosti, od putenih poželjenja“ (Rapić, 1762: 107), što se poklapa s trima smrtnim grijesima. Plaši grešnika: „Ah, strašno ti će tvoje tužno srce kucati i od velikoga straha drtati (...) kada ti na smrtnoj postelji budeš viditi one grihe, one kradnje, one nenavidosti, one srditosti (...) i bludne tvoje grihe, koje si u tvomu životu počinio.“ (Rapić, 1762: 109)

U 16. propovijedi, naslovljenoj „Četvrta nedilja po Vodokršću uzdržanje: Pod grihom biti, pak sigurno među valovi spavati, jest oholo a budalasto ufanje“, tematizira se budnost, budnost da grijeh ne bi navukao san na oči. Spominju se grijesi, no ne ulazi se u detalje svakodnevnih grijeha, iznose se samo biblijski primjeri. Propovijed je usmjerena na kršćanina koji u stanju smrtnoga

grijeha, u očitoj pogibelji, spava slobodan. (Rapić, 1762: 111) Nailazi se na grijeh bludnosti kroz metaforu tijela kao kuće duše, a kuća je slaba „(...) koja se svaki čas na srušenje nagiba“ (Rapić, 1762: 116), stoga „(...) ako posli tolikih ponukovanja sruši se ona kuća, i tebe u postelji bludnoj zatekavši pritisne, tko će uzrok biti smrti tvoje, ne samo tila, nego i duše, ne samo vrimenite, nego i vičnje? (...) Indi ti.“ (Rapić, 1762: 116)

U 18. propovijedi, naslovljenoj „Peta nedilja po Vodokršću uzdržanje: Dok ljudi spavaju, đavo uzima prigodu kukolje nesložnosti među njima usijati“, propovjednik razlaže misao da čovjek treba bdjeti nad svojom dušom kako ne bi snom grijeha zaspao, treba biti uvijek budan kako bi u milosti Božjoj prebivao. S tom mišlju valja promotriti primjer u kojem se, doduše, ne obraća svim vjernicima, nego vođama te pokazuje pogubnost grijeha lijenosti, koja nove i veće grijehe može izazvati: „Jao pastirom spavajućim! Jao starešinama i poglavarom mlogomu spavanju linosti pogrdne podložitim! Njihove bo radi neharnosti đavo običajno sime kukolja u običajnu zemlju lasno more posijati.“ (Rapić, 1762: 128)

U 19. propovijedi, naslovljenoj „Druga predika od iste nedilje uzdržanje: Od proklete nenavidosti“, tematizira se zavist, smrtni grijeh naznačen već u podnaslovu propovijedi: „Od proklete nenavidosti.“ (Rapić, 1762: 129) Upozorava se grešnik na pogubnost zavisti, a upozorenje se postiže izravnim obraćanjem propovjednika, a sam grijeh prikazan je kao najstrašniji od svih grijeha:

Od nenavidosti biži, zašto bo od nje ne ima ništa gorjega. (...) ako bi se po nesreći zgodilo da se ti s njom skobiš videći da su drugi uzvisiti i da u svomu dobru napriduju, ukloni se od nenavidosti, istiraj nju od sebe kakono sablaz najpogrdniju i najnemiliju. I da reknem istinu, premda su različiti, i svi strahotni grisi, ali ni jednoga ne ima toliko pogrdna koliko je strašan grih od nenavidosti, koga pribivalište nije drugo nego otrovno i kužno srce od nenavidljivca. (Rapić, 1762: 130)

Nenavidljivca naziva sinom Belzebuba vraga, koji je otac od nenavidosti. (Rapić, 1762: 133) U potkrepi svojih tvrdnji propovjednik poseže za biblijskim referencama, svecima, ali poziva se i na Seneku, koji savjetuje da se od zavisti treba kloniti jer je lukavija od neprijatelja. (Rapić, 1762: 130) Zavisti je svojstveno da prebiva ondje „(...) gdi je koja kripost, a gdi ne ima kriposti, ondi ne ima nenavidosti“ (Rapić, 1762: 134), stoga „(...) nenavidost nikomu više ne udi, nego istomu nenavidljivcu.“ (Rapić, 1762: 134) Upravo to pokazano je primjerima gdje se uspoređuje zavist s drugim smrtnim grijesima, jer u svakome od njih grešnik može pronaći neko zadovoljstvo: „(...)

bludnost, vidi se da imade puteno naslađenje, (...), proždrlost ima u jišću naslađenje, srditost imade svoje utišenje, kada neprijatelju svome sve u obraz izbljuje, što je u sebi odavna kuhao. A nenavidost za sav svoj trud ne ima drugo nego muku u svomu vlastitomu srcu, jere istom uzdišući i u sebi stenjući govori: gledaj kako onoga prida mnoom fale, a što je on bolji od mene. (...) Jednom ričju, sama sebe živa grize.“ (Rapić, 1762: 134) U posljednjem odlomku propovijedi donesen je opis nenavidljivca „od nogu do vrh glave“ (Rapić, 1762: 135), gdje se detaljno uz svaki dio tijela vezuje opis neke loše osobine.

U 20. propovijedi, naslovljenoj „Šesta nedilja po Vodokršću uzdržanje: Koliko su škodljivi grisi mali u nemar metnuti“, želi se ukazati na male grijehе koji mogu vrlo lako prerasti u velike, stoga i upozorenje vjernicima: „Nije čekati dok u smrtni grih upademo, pak onda da bižimo, gledati valja oblačak dok je malecak, od maloga griha bižeći, koji je zlamenje od velike oluje i mečave.“ (Rapić, 1762: 136–137) Obraćajući se okupljenim vjernicima, opisuje gradacije njihovih grijehа. Značajna su dva opisa zbog povezanosti sa smrtnim grijesima neumjerenosti u jelu i piću te bludnosti. Opisujući pijanca kao osobu koja neumjereno pije alkohol, početak se nalazi u malim količinama: „Kažite najprije vi, o pijanci, kako ste takovi postali? Niste li najprvo počeli po malo piti, pak malo po malo izišli pijanci? Koji ste volili tri dana gladni biti, nego vino ne piti, volili ste goli hoditi, nego žedni stajati.“ (Rapić, 1762: 140) Bludnici također imaju svoju dinamiku razvoja grijehа: „Vi, o priljubodinci, metnuvši ruke na prsa, pogledavši u nebo ispovidite istinu, nije li vaš početak bio najprije pogledanje, nasmijanje, pak pozdravljenje, posli toga razgovor, šala, zatim doticanje, a najposli činjenje?“ (Rapić, 1762: 140)

U 22. propovijedi, naslovljenoj „Nedilja septuagesime uzdržanje: Ukazuje se koliko jest škodljiva danguba i daje se način s kojim se more sa svim izagnati iz ovoga svita“, tema je „grih dangube“, odnosno ukazivanje na škodljivosti koje danguba, uzaludno trošenje vremena, uzrokuje. Dangubljenje, propuštanje svrhovitog posla, izjednačava se s lijenošću, jednim od smrtnih grijehа, a grešniku obraća se riječima: „O, grišniče lini!“ (Rapić, 1762: 148) Obraća se i starijima, koji „(...) ako ne mogu u polju orati i kopati, neka u crkvi Bogu se mole i s. mise slušaju.“ (Rapić, 1762: 148) Podatak o rasprostranjenosti grijehа lijenosti donosi propovjednik kada zaključi da mnogi kršćani ne slijede Isusov primjer te stoga „(...) puni jesu sokaci linčina.“ (Rapić, 1762: 149) O pogubnost toga grijehа doznaje se iz oštre propovjednikove opomene majkama kojima su „(...) kćeri line po vas dan brez preslice i drugoga prikladnoga posla“ (Rapić, 1762: 149), a majke ih opravdavaju različitim izgovorima: „(...) neka se proigraju, neka prospavaju, po tome rastu“ (Rapić, 1762: 149), no uslijedi kazna tako što „(...) Bog smrt pošalje pak njih ukine u najboljemu

cvitu.“ (Rapić, 1762: 149) Lijenost otvara put i drugim grijesima, tako će bludnost plodno tlo naći u dangubećem čovjeku: „Što scinite, zašto duh bludni, svojom napašću na nečiste misli, riči i živinska dila, mloge lasno navede? Jere njih dangubne najde.“ (Rapić, 1762: 146)

U 28. propovijedi, naslovljenoj „Druga korizmena“, ne kritizira se grijeh propovjednikovim obraćanjem grešniku, nego se obraća pravednim dušama, suprotstavljajući ih grešnima, ujedno im pružajući utjehu i opominjući zbog smrtnih grijeha jer „(...) doći hoće vrime kada će njihova falžnost, (...), nenavidost, srditost i krivodušnost na vičnjoj vatri goriti, a vi ćete vičnje razlađenje imati.“ (Rapić, 1762: 180)

U 38. propovijedi, naslovljenoj „Treća nedilja korizme uzdržanje“, koja je posvećena opominjanju povratnicima na grijeh, odmah na početku propovijedi nastoji se pobuditi strah u grešnika koji su počinili neki od smrtnih grijeha: „Tko god smrtno jest sagrišio, premda samo jedan jedini put, ima se s razlogom brinuti, i spasonosno radi svoga griha, dan i noć bojati.“ (Rapić, 1762: 244) U nastavku propovijedi nailazi se na katalog grijeha, među kojima mogu se pronaći i neki smrtni: oholost, bludnost, neumjerenost u jelu i piću iskazana kao pijanstvo i proždrlost (Rapić, 1762: 247), no osim tih spomena značajno je propovjednikovo tumačenje zašto grešnici ne mogu napustiti spomenute grijehe. Razlog leži u slobodnoj volji koja im je sputana, svezana, veli propovjednik, pozivajući se na riječi svetog Augustina. (Rapić, 1762: 247)

U 40. propovijedi, naslovljenoj „Četvrta nedilja korizme uzdržanje“, u jednom se njezinom dijelu tematiziraju smrtni grijesi tako što propovjednik polazi od tvrdnje da „(...) ne ima griha, kojega oči ne bi uzrok, ili barem pomagači bile“ (Rapić, 1762: 261), potom uz biblijske potkrepe za pojedini grijeh iznosi poveznicu s očima. Značajna je paradigma sedam smrtnih grijeha po kojoj se propovjednik vodi pri analizi: „Počmimo indi račun od oniu sedam smrtni griha činiti, i po svidodžbi Pisma hoćemo viditi, da sva zloća iz očiju izlazi.“ (Rapić 1762: 261) Neki od smrtnih grijeha dadu se uočiti u sljedećem citatu iz propovijedi:

„Od tašte slave tove se i goje oči (...). Da je tko džimrija, skup, i lakom za blagom, oči uzrok jesu (...). U tilesnome naslađenju i bludnosti kolovođa jesu oči (...). Ljutima i srditima ne skaču li vatrene iskre iz očiju (...). Koji su nenavidljivi, iste oči njih očituju (...). Proždrle, kojima od jišća i pića trbu oće da se raspadne, na priliku proždrloga puka israelskoga, kojima mana nebeska kada bijaše dosadila (...), onda opet luk i meso od Egipta tražiše i želiše, a manu jedno ništo držaše, to je očito iz njihovoga murmuranja, koga protiva Bogu

i Mojsihi činiše govoreći: nihil respiciunt oculi nostri nisi Manna.⁷ Linčine također osvađaju iste oči njihove, što svidochi isti David, (...): oči moje jesu pune sna i linosti.“ (Rapić, 1762: 261)

Tema 41. propovijedi, naslovljene „Druga predika od iste nedilje uzdržanje“, naznačena je već u naslovu: „Od štetnoga, i pogibljivoga pijanstva.“ (Rapić, 1762: 262), a intencija je propovijedi „(...) priveliku pijanstva opačinu iz mlogi proždrlaca iskorenuti.“ (Rapić, 1762: 262) Pijanstvu pristupa ponajprije s društvenog aspekta, zdravstvenog, obiteljskog, opominje muževe koji u gostionicama pijanče, spominje žene alkoholičarke, a tematizira se i aspekt pijanstva kao grijeha: „Jao proždrlim pijancem, jere Kraljstvo Božje, uvik vikom neće posidovati.“ (Rapić, 1762: 264) Pijanstvo koje „(...) od čovika svinju učini“ (Rapić, 1762: 264) na više mjesta dovodi u vezu s bludnim grijehom, čak ga i eksplicitno nazivajući: „(...) bludno i nečisto pijanstvo!“ (Rapić, 1762: 264)

U 42. propovijedi, naslovljenoj „Peta nedilja korizme uzdržanje“, koja je koncipirana na način da opominje grešnika koji zlo živi te da će mu po smrtnom času grijesi doći na naplatu, od smrtnih grijeha tematizira se bludnost: „Bludniče (...), zašto bo si tvoje tilo bludno naslađivao (...) metnuti se hoćeš u vičnje jaukanje, u gorko i čemerno plakanje, brez svakoga utišenja.“ (Rapić, 1762: 273)

U 43. propovijedi, naslovljenoj „Druga predika od iste nedilje uzdržanje“, bavi se pitanjem iz podnaslova: „Koliko i kako strašno grih muči u duši grišnika.“ (Rapić, 1762: 274) Piše se uopćeno o grijehu obraćajući se grešniku, no pronalazi se spomen smrtnih grijeha bludnosti, oholosti i nenavidosti u dijelu gdje se grešnika upozorava da, iako tijekom života ne osjeti teret svojih grijeha, na smrtnom času ti grijesi bit će mu predloženi. (Rapić, 1762: 277–278)

U 46. propovijedi, naslovljenoj „Prva nedilja posli Uskrsa uzdržanje“, tematiziraju se odnosi unutar kućanstva, obiteljski odnosi te se upozorava na grijeh srditosti i nenavidosti koji mogu narušiti skladno funkcioniranje tih odnosa: „(...) ako u jednoj kući jedna usta jesu otvorita, koja zapovijedaju, uređuju i upravljaju, oluji, buki, praski nije se bojati. Ako li pak ti otvoriš vrata tvojih usta protiveći se onoj naredbi tvoga starjega, udilj se porodi nenavidost, srditost, (...), nesklad i nemir, tako da svi drugi moraju pobignuti iz kuće.“ (Rapić, 1762: 298)

⁷ „(...) nema ničega, osim mane, pred našim očima.“ Prema: Jeruzalemska Biblija, Knjiga brojeva 11,6.

U 47. propovijedi, naslovljenoj „Druga nedilja po Uskrsu uzdržanje“, značajna je propovjednikova izjava: „Znam brez svake sumlje, da je svima dobro poznato, da grih smrtni vrata nebeska zaključava, budući da članak vire nas tome uči.“ (Rapić, 1762: 300), jer pretpostavlja upućenost recipijenta kada je o smrtnim grijesima i njihovoj pogubnosti riječ. Od samih grijeha navodi da je „(...) grih bludni, nečiste ženske ljubavi, koji se u vrime Noe patrijarha, među sinovi čovičanski bijaše veoma uzmožao“ (Rapić, 1762: 300), bio uzrok velikog biblijskog potopa.

U 50. propovijedi, naslovljenoj „Peta nedilja posli Uskrsa uzdržanje“, u kontekstu promišljanja o vječnosti, iako se podrobnije ne analiziraju, navode se svakodnevni smrtni grijesi: „O, šta jedan čovik priko jedan dan ima srditi, nenavidljivi, lakomi, neustrpljivi i oholih misli?“ (Rapić, 1762: 318)

U 51. propovijedi, naslovljenoj „Šesta nedilja po Uskrsu uzdržanje“, propovjednik primjerom priče o dvama Aleksandrima kritizira kršćanina koji ima samo kršćansko ime, ali njegovo činjenje ne odgovara ponašanju kršćanina. Jedno od tih činjenja koje spočitava vjerniku može se svesti pod grijeh bludnosti: „Ne uči li te vira da ne imaš ni poželiti tuđega druga, a kamo š njime sagrišiti?“ (Rapić, 1762: 325)

U 52. propovijedi, naslovljenoj „U nedilju na Duhove uzdržanje“, propovjednik kritizira praksu vjernika „(...) koji misle i temeljito drže da pravo Boga ljube, a međuto ona ljubav ishodi od vlastitoga hatora ili radi straha pakla.“ (Rapić, 1762: 330) Upravo takvo ponašanje, prema riječima propovjednika, grijeh je oholosti. (Rapić, 1762: 331)

U 53. propovijedi, naslovljenoj „Nedilja prisvetoga Trojstva uzdržanje“, koje tema je krštenje, propovjednik upozorava kako su roditelji izravno odgovorni za počinjeni prvi grijeh svoga djeteta te skreće pažnju na smrtne grijehe navodeći primjer Blanke, majke svetoga Ljudevita, „(...) koja je ovako od mladosti njemu govoriti običavala: moje drago dijete, moj poljubljeni sinko, volim te prid mojima očima mrtva viditi, nego u grihu smrtnome živa.“ (Rapić, 1762: 335–336) Dalje u propovijedi propovjednik podsjeća svakog krštenog čovjeka da je na krštenju obećao da neće s vragom posla imati, sada ga propovjednik oslovljava kao grešnika spočitavajući mu neke smrtne grijehe: „O oholico, o bludniče, o isprazni i griha puni čoviče (...), što se dakle cifraš i gizdaš? (...) Ona tvoja odića, tvoje menduše, đerdani i ostala isprazna (...) nisu drugo, nego vražja naslađenja.“ (Rapić, 1762: 338)

U 55. propovijedi, naslovljenoj „Četvrta nedilja po Duhovi uzdržanje“, propovjednik, iako ju ne atribuirava smrtnim grijehom, navodi da je po njemu najveća lijenost među kršćanima što neki

od njih rijetko ili baš nikada ne dolaze slušati riječ Božju (Rapić, 1762: 347). Spominje i one koji ne dolaze slušati riječ Božju zbog oholosti, to su oni koji su „sami sebi mudri“, stoga „(...) ne imaju potrebu od riči Božje.“ (Rapić, 1762: 347) Takav stav naziva budalaštinom i opačinom, a njegove zagovornike „budalaste oholice“ (Rapić, 1762: 348). Njih očekuje svojevrsna kazna: „Jao, vami, i zlo po vas bude, koji se mudri činite prid očima vašima.“ (Rapić, 1762: 348)

U 56. propovijedi, naslovljenoj „Peta nedilja po Duhovi uzdržanje“, tema je kako na čovjeka srditost djeluje i kakvu pokoru zaslužuje, a razvidna je već iz podnaslova: „Srditost priobraća čovika u beštiju, u uzbunito i zapinito more, i u istoga paklenoga vraga.“ (Rapić, 1762: 351) Na početku propovijedi spominje se da srditost ne može biti grešna, prema biblijskoj uputi: „(...) srdite se, ali nemojte grišiti“ (Rapić, 1762: 351), ali toj vrsti srditosti propovjednik nije namijenio ovu propovijed, nego upravo srditosti kao smrtnom grijehu. Definira ju kao „opaku i neprikladnu ćud“ (Rapić, 1762: 351), koja kada se razljuti pobuđuje osvetu, psovanje, zaklinjanja, proklinjanja, svađe, uvrede bližnjega, zavist i ubojstvo, što bi ih čovjek u takvom stanju počinio, samo kada bi mogao (Rapić, 1762: 352). Zbog upravo nabrojanih pobuda, srditost je ta „(...) koja sve grihe druge za sobom na izgubljenje duše vučeš“ (Rapić, 1762: 352), oduzima čovjeku ono što je u njemu čovječno, a otvara prostor njegovoj bestijalnosti: „(...) gdi srditost počima, ondi čovik pristaje biti čovikom, a postaje živinom.“ (Rapić, 1762: 352) Na kraju propovijedi moli kršćane „(...) koji u ljutini, srditosti i nenavidnosti živite“ da odbace navedene grijeha, „(...) a ustrpljenje, mir i krotčinu zagrlje.“ (Rapić, 1762: 356)

U 58. propovijedi, naslovljenoj „Sedma nedilja po Duhovi uzdržanje“, tema je opomena da se od prigode treba čuvati jer je u izravnoj vezi s grijehom. Navodi biblijske primjere kako bi pokazao koliko su spomenute prigode česte, a u uskoj su vezi čak i sa smrtnim grijesima, npr. apostola Pavla, „(...) koga je Bog svemogući osobito poljubio i mlogima darovi nakitio, on isti od putene bludnosti prost nije bio, budući da je napasti trpio, kako sam ispovida.“ (Rapić, 1762: 365) Naputak je propovjednikov: „(...) ako želiš napast nadvladati, za zlim društvom nemoj prihadjati.“ (Rapić, 1762: 365)

U 60. propovijedi, naslovljenoj „Deveta nedilja po Duhovi uzdržanje“, provodna je nit korelacija grijeha i pokore po principu: „Kakvi grih, onakova pokora.“ (Rapić, 1762: 375) Tako metaforička vatra bludnoga grijeha za kaznu će imati vatru, ali kao oganj: „Hoćete goriti u sumporu i vatri tako obilno, kako riba u vodi, jere ste voljno u vatri bludnoga i nečistoga poželjenja gorili, a onu vatru koju Isukrst jest želio u srci vaših zapaliti, u sebe niste hotili primiti, ali takove u vrimenu Bog hoće naći.“ (Rapić, 1762: 380)

U 64. propovijedi, naslovljenoj „Trinaesta nedilja po Duhovi uzdržanje“, nailazi se na opomenu grešnog načina življenja, posebno opominje se bludništvo i neumjerenost u jelu i piću, koji ugrožavaju zdravlje, koje je prema propovjedniku Božje dobročinstvo: „(...) kada put priljubodinstva slidimo, kada u jišću i piću život provodimo, pak prije volje Božje u grob legnemo.“ (Rapić, 1762: 406) Zdravlje se u tim primjerima koristi protiv Boga, odnosno kao uvreda Bogu. Opominje i povratnike na grijeh, ponovno kroz prizmu zdravlja i bolesti: „Ako koji iz pogibljive ustane bolesti, što čini? Takija se na prvu bludnosti lovinu povraća.“ (Rapić, 1762: 407)

U 66. propovijedi, naslovljenoj „Petnaesta nedilja po Duhovi uzdržanje“, u kontekstu propovijedi koja je posvećena smrti, obraća se siromasima s pojašnjenjem zašto ne trebaju biti zavidni bogatašima: „Jurve pristanite biti nenavidni bogatem. Nego bacite jedno oko na njih, pak vidite kakva i kolika dobra tada posiduju, drugim pak okom motrite što će od toliki dobara sa sobom uzeti i na drugi svit ponesti.“ (Rapić, 1762: 415) Iako se pruža svojevrsna utjeha za suzdržavanje od smrtnoga grijeha, ipak može se promatrati i kao opomena da se ne griješi. Grešnik će se na smrtnoj postelji suočiti sa svojim grijesima, a propovjednik izravno upozorava na sedam smrtnih grijeha, iako ih pojedinačno ne navodi: „Zatim hoće se s jednim strašnim jekom čuti sedam gromova, to jest sedam smrtni griha, koji će u mozgu bolesnikovu vapiti (...): ti, ti jesi nas počinio.“ (Rapić, 1762: 417) Ukazuje se na kauzalnu vezu smrtnoga grijeha i smrti: „Ali, ali, ona smrt jest najgorja, koja se u smrtnomu dogodi grihu. (...) Grih smrt podbada, da bi k njemu bližje došla, kakogod čovik konja mamuzom obada, da bržje hodi, tako grišnik grihom smrt oboda da bi k njemu prije došla.“ (Rapić, 1762: 420–421)

Sljedeća propovijed, naslovljena „Šesnaesta nedilja po Duhovi uzdržanje“, posvećena je ukazivanju na uzrok tuđih grijeha svojim primjerom ili navođenjem na njih. Tako opominje roditelje i starješine koji loš primjer daju mlađima, a jedan je od njih i uzročnik bludnog grijeha: „Oci i matere, vaš izgled, vaše življenje, vaša dila, (...), vaše riči nečiste i bludna dila, ova svaki dan vide i gledaju, zato su takova, odovuda, odovuda jesu takova vaša dica.“ (Rapić, 1762: 423–424) Zbog uzrokovanja bludnih misli kod bližnjih, posebno se obraća muškarcu i ženi te ih poziva da se ispovjedu i pokoru učine. Tako u uputi grešniku koji je svojim nečistim jezikom svoga bližnjega na bludne misli naveo iznesena je potreba za pokorom: „(...) idi reko čini pokoru gorke suze prolivajući (...) i pak na čas smrti tvoje, onaj grih, na koga si ti naveo iskrnjega, hoće protiva tebe ustati, i tebe tužno pritiskati.“ (Rapić, 1762: 426) Obraća se ženama koje su mnogima uzročnici bludnih misli bile: „Ajdete sada vi žene i gospoje, koje ste u kuća i po sokaci otvorenih

prsa hodile, i u mlogima zlo pomišljenje uzrokovale, idite reko ispovidite se, plačite, pokoru činite kako hoćete“ (Rapić, 1762: 426), jer će zbog tog navođenja drugih na grijeh, biti na pakao osuđene.

U 68. propovijedi, naslovljenoj „Sedamnaesta nedilja po Duhovi uzdržanje“, grešniku su upućena pitanja koja će ga potaknuti na introspektivno promišljanje o smrtnim grijesima: „(...) gori li na oltaru tvoga srca vatra nutarnje oholosti ili izvanjske gizde? (...) vatra srdžbe i nenavidosti? (...) vatra putenoga poželjenja?“ (Rapić, 1762: 428). U istoj upitnoj formi tematizira se grijeh neumjerenosti u jelu i piću, tj. „pijanstva i proždrlosti“ (Rapić, 1762: 429). Navedeni su grijesi u kontekstu kršćanstva nepoželjni: „Ah, znaj da tvoje posvetilište jest nevaljalo, jest grišno, jest bljutavo i očima Božjima odurno, jere na oltaru srca tvoga tuđa gori vatra.“ (Rapić, 1762: 429)

U 71. propovijedi, naslovljenoj „Dvadeseta nedilja po Duhovi uzdržanje“, s podnaslovom: „Groznica ljubavi nečiste, jest početak smrti vičnje“ (Rapić, 1762: 445) tematizira se grijeh bludnosti s nekoliko aspekata. Grešna djela bludnika, u usporedbi s ostalim grešnicima, „(...) jesu vazda smrtno grišna“ (Rapić, 1762: 446), jer ubojica ubije dvojicu ili trojicu u životu, psovač psuje samo kada u igri izgubi ili u čemu nesretan bude, a kod bludnika je grešnost „(...) mutna bara, gdi jedna kap nečista, uvik za drugom kapa.“ (Rapić, 1762: 446) Skreće se pažnja na grešni aspekt bludnikova izbora odjeće i uređivanje: „Njegova isprazna odića, njegovo cifranje i gizda, koliko je puta radi naslađenja i zle svrhe obučena, toliko je smrtni griha uzrokovala.“ (Rapić, 1762: 447) Bludnost je često uzrok i drugih grijeha, kojima otvara put, a to su: „Čarka, neprijateljstvo, zavada, svadnja i ubojstvo.“ (Rapić, 1762: 447) U obraćanju grešnicima-bludnicima upozorava ih da je jedan smrtni grijeh dovoljan za njihovu vječnu osudu te ih poziva da prestanu griješiti i druge na grijeh navoditi. (Rapić, 1762: 448–449)

U 73. propovijedi, naslovljenoj „Dvadeset i druga nedilja po Duhovi uzdržanje“, s podnaslovom „Ogledalo grišničko“ (Rapić, 1762: 457) tematizira se ljudska grešnost kao takva, tj. potreba grešnika da se osvrne na vlastite grijehe. Grešnici su „(...) ne drugo, nego nerazložite živine“ (Rapić, 1762: 462), potom se iznosi katalog smrtnih grijeha uspoređujući grešnika pojedinog grijeha s određenom životinjom: „Ovaj jest lav zaradi svoje oholosti, a onaj kurjak radi proždrlosti; (...), a drugi jarac radi puteni griha; jedan jest pas radi nenavidnosti, a drugi svinja radi pijanstva.“ (Rapić, 1762: 462) Poziva se na izbjegavanje tih grijeha i čestu ispovijed kako bi se čovjeku vratio ljudski lik, prilika božanstvena „(...) na priliku koje čovik jest stvoren.“ (Rapić, 1762: 463)

U 75. propovijedi, naslovljenoj „Dvadeset i četvrta nedilja po Duhovi uzdržanje“, podnaslova „Od lažljivi Antikrstovi čudesah“ (Rapić, 1762: 470) navodi propovjednik da će Antikrist doći „(...) kada se nepravde i grisi uzmožaju“ (Rapić, 1762: 471), a kao primjere tih grijeha navodi i neke smrtne grijeha: „(...) priljubodinstvo, bludnost i ostala grišna pomanjkanja (...) oholosti od uzvišenja (...), bludnosti i nečistoće od nevirni muževa i žena, mladića i mladica; proždrlivosti od pijanaca, koji trbuh drže za Boga svoga, a pijanstvo za naslađenje i svoje raskošje.“ (Rapić, 1762: 471) Prema propovjedniku, sadašnji grešnici, a među njima i bludnici, nisu drugo nego poklisari i apostoli Antikristovi. (Rapić, 1762: 473)

Zaključno govoreći o zbirci „Svakomu po malo“ iz perspektive smrtnih grijeha, oni se pronalaze u 37 od ukupno 75 propovijedi u zbirci, gotovo u polovici svih propovijedi u zbirci.

Tematizira se u propovijedima svih sedam smrtnih grijeha, a s obzirom na prostor koji je posvećen njihovim opisima mogu se podijeliti u tri skupine. Prvoj skupini pripadaju propovijedi koje su u cijelosti posvećene opisu pojedinog smrtnog grijeha, takvih je u zbirci šest: dvije su posvećene zavisti te po jedna lijenosti, neumjerenosti u jelu i piću, srditosti i bludnosti. U drugoj skupini nalaze se propovijedi u kojima je značajan prostor posvećen opisu nekog smrtnog grijeha: bludnosti u trima propovijedima te neumjerenosti u jelu i piću u dvjema propovijedima. Trećoj skupini pripadaju propovijedi u kojima se smrtni grijesi samo spominju, ponekad u okviru kataloškog nabranja smrtnih grijeha, a ponekad sadržajno uklopljeni jednom ili dvjema rečenicama u temu propovijedi. Tako se bludnost pronalazi u 20 propovijedi, oholost u 12, zavist te neumjerenost u jelu i piću u 9, srditost u 8, a lakomost i lijenost u trima propovijedima.

Propovjednik o grijesima govori prijekorno, ne zazirući kadšto i od upotrebe pejorativnih izraza. Tako recipijente naziva „smrdljivi grišnici“ (Rapić, 1762: 33), a grešnike oslovljava riječima: „O budalo! O živino! O nečoviče!“ (Rapić, 1762: 76)

Navodeći primjere iz prakse, propovjednik zaključuje da se malo velikih grijeha čuje na ispovijedi, a među velike grijeha ubraja srditost, zavist i bludnost. Na drugom se mjestu također zavist navodi kao najstrašniji od svih grijeha, a upozorenje se postiže izravnim obraćanjem propovjednika grešniku te opisom nenavidljivca „od nogu do vrh glave“ (Rapić, 1762: 135), gdje se detaljno uz svaki dio tijela veže neka loša osobina. Da navedene grijeha zaista smatra velikima može se zaključiti i po tome što im je, uz grijeh lijenosti, posvetio cijele propovijedi. Lijenosti pristupa tako što opominje majke čija su djeca besposlena, a plaši ih kaznom da će Bog poslati

smrt po tu djecu. Također, govoreći o smrtnim grijesima plaši grešnika donoseći mu opis samrtne postelje na kojoj će mu biti predloženi njegovi grijesi.

Pri obraćanju, nerijetko se obraća posebno muškarcu, a posebno ženi. Osvrnuo se tako u jednoj propovijedi na posebnu ulogu žene u grijehu bludnosti, spočitavajući ponašanje po kojem su bile uzročnici bludnih misli. Muževe je kritizirao zbog pijanstva. U jednoj se propovijedi obraća specifično vođama, starješinama kojima ukazuje na pogubnost grijeha lijenosti.

4.3. Đuro Rapić, „Od svakoga po malo“ (1764.)

Zbirka propovijedi Đure Rapića „Od svakoga po malo“ objavljena je 1764. godine u Pešti. Nakon predgovornog obraćanja čitatelju („Pridgovor k štioću“) slijedi središnji dio knjige koji sadrži 65 propovijedi koje se uglavnom odnose na svetačke blagdane, druge blagdane, zatim crkvene i druge prigode. Propovijedi su naslovljene na hrvatskom jeziku, uz nekoliko iznimki na latinskom, a „kao u prethodno objavljenoj knjizi, i u ovoj je Rapić za neke blagdane, crkvene prigode, pisao dvije različite propovijedi, koje u knjizi dolaze jedna iza druge.“ (Mateljak, 2013: 48)

Puni naslov zbirke propovijedi glasi:

OD SVAKOGA PO MALLO ILLITI KRATKO IZPIISANJE XIVOTA, MUCSENISSTVA, I SLAVAE PRAVIH, I SVETIH PRIJATELJAH BOXJI NA KORIST, I VICSNJE SPASENJE NE SAMO SVIU PRAVO-VIRNI, NEGGO I BLUDECHIH DUHSSAH S MOGUCHOM POMLJOM SABRANO, I S' OSOBITIM TRUDOM SKUPPITO, I U ILLYRICSKI JEZIK NA SVITLOST DATO PO O. P. F. GJURI RAPICH IZ GRADISKAE PRIPOVIDAOCZU, I SVETÆ BOGHO-SLOVICÆ SSTIOCZU VRIDNOMU, MALE BRATJE OD OBSLUXENJA REDA S. O. FRANCESKA, PROVINCIAE S. IVANA CAPISTRANA SINU. S' DOPUSSTENJEM STARJIH, Tlacseno ù Pesthi kod FRANCESCA ANTUNA EITZENBERGERA Godine 1764.⁸

U prvoj se, novogodišnjoj propovijedi, upravo prigodnog naslova – „Concio pro novo anno agrumentum“ – tematizira misao o smrti. U tom se tonu propovjednik obraća grešnicima – lakomcu i bludniku – koji će se na samrtnoj postelji sjetiti svojih grijeha, a „(...) tada će se ona nečistoća u kojoj si veselo živio, priokrenuti se u vatru paklenu, koja će ti biti uciviljenje vičnje.“ (Rapić, 1764: 7) Također, u istom tonu obraća se grešniku, koji će do spoznaje o vlastitoj grešnosti i svojevrsnog obraćenja doći dok bude stajao iznad grobnice u kojoj bi jednoga dana trebao biti pokopan, te u tom se obraćanju nailazi na katalog smrtnih grijeha: „Ondi će se tvoja oholost smutiti, srditost utišiti, a nenavidnost od stida sva probliditi. Ondi hoće se tvoja osveta začuditi, a bludnost od straha sva usupniti.“ (Rapić, 1764: 11)

U četvrtoj se propovijedi, naslovljenoj „Na Tri kralja uzdržanje“, izravno obraća grešniku i plaši ga strašnim mukama paklenim (Rapić, 1764: 33), a u nastavku obraća se bludno-nečistoj

⁸ Radi sažetosti i preglednosti u radu se rabi skraćeni oblik naslova zbirke: „Od svakoga po malo“.

ženi, koju upućuje na 19. poglavlje biblijske Knjige o sucima, te opominje sve bludnice i bludnike „(...) da sebe upitaju: Quo vadis? Kuda ideš?“ (Rapić, 1764: 33) Na isto pitanje upućuje žene, kršćanke koje zbog dotjerivanja u oblačenju prilikom odlaska u crkvu grubo optužuje zbog oholosti: „Kuda ideš ti, o kršćanko? Ti raspustita ženo? Ti, o oholo nagizdani pavune?“ (Rapić, 1764: 33)

U 13. propovijedi, naslovljenoj „Na Veliki petak“, najduljem tekstu u zbirci, tek pred kraj propovijedi u izravnom obraćanju puku pronalaze se smrtni grijesi: „U tvojoj glavi imadeš osvetljive, nenavidljive i ohole misli (...). Sagrišila jesi po ispraznoj gizdi, tvoje tilo kiteći i obraz mažući. (...) Ova žučju i sirćetom napojena usta tvomu pijanstvu i proždrlstvu jesu zadovoljila.“ (Rapić, 1764: 119) Navedenim grijesima pretpostavlja Isusa kao iscjelitelja i zaključuje kako grešnik treba nastojati ne griješiti ubuduće.

U 14. propovijedi, naslovljenoj „Drugi dan Uskrsa uzdržanje“, koja nosi podnaslov „Nakazni ljubovnik.“ (Rapić, 1764: 121), tematizira se grijeh bludnosti. Propovijed se sastoji od šaljive priče o trima ljubavnicima, a ta je priča isprekidana propovjednikovim promišljanjima o bludnosti. Navodi oprečnost ljudske tjelesnosti i duhovnosti, koje su u stalnoj zavadi, ipak iako protivne, „(...) opet se mogu u jednomu slipomu ašikdžiji iliti bludnomu ljubioocu ujediniti i skupa pribivati.“ (Rapić, 1764: 121) U grešniku koji se bludnosti tjelesnoj odao, „(...) sav razum jest u njemu mrtav“, a propovjednik ga uspoređuje s nerazumnom životinjom, jer je sličniji njoj nego čovjeku (Rapić, 1764: 124). Postavlja pitanje tko će ih probuditi i odvratiti od toga grijeha te zaključuje da niti propovjedi na misama ne mogu postići tu svrhu, jer ti grešnici „(...) ako na prediku i dođu, ne dolazu da uši svoje naslade, nego da oči napasu.“ (Rapić, 1764: 125) U svetim sakramentima vidi jedini način kako bi im se moglo pomoći, ali niti to nije svrhovito, „(...) jere nitko manje na svetu ispovid ne ide, nego nečisti ašikdžije.“ (Rapić, 1764: 125) Pojašnjava pastvi koliko se bludnik izlaže smrtnom grijehu već u mislima: „Svako nečisto poželjenje, kome on u sebi konak daje, jest grijeh smrtni! Svako nečisto, s potpunim procinjenjem pomišljenje, premda je brez poželjenja jest grijeh smrtni.“ (Rapić, 1764: 128)

U 18. propovijedi, naslovljenoj „Na s. Marka evang.“, nailazi se na srditost. Donosi konkretne savjete što čovjek treba činiti kada ga uhvati srditost. Prvo navodi Davidov primjer, koji „(...) kada bi se štogod smutio, onda bi šutio, dok se opet krv, koja od srditosti jest uzavrila, ne bi utišila i u njemu umirala“ (Rapić, 1764: 165), potom iznosi savjete svetoga Bernarda po kojem čovjek u tom trenutku treba pet Očenaša i pet Zdravomarija izmoliti kako bi mu se srce moglo umiriti, a razum preuzeti kontrolu nad voljom. (Rapić, 1764: 165)

U 20. propovijedi, naslovljenoj „Na dan našašća S. Križa“, tematizira se više vrsta križeva, a u kontekstu je ovoga rada značajan „križ grišnički“, opisan kao „zla stvar“ na koji dospiju grešnici koji po smrtnome grijehu svoje duše ubijaju, pritom navodi primjer Jude. Od smrtnih grijeha navodi srditost: „Tako ni jedan grišnik nije brez svoga križa, i svrhu toga jošter višje, i višje sebi uzmožaje po srditosti, psovanju i proklinjanju, i pak valja da trpi.“ (Rapić, 1764: 180)

U 23. propovijedi, naslovljenoj „Na dan s. Ivana Krstitelja“, iako uokvirena kao propovijed posvećena svetom Ivanu, tema je odgoj djece, tj. njihovo sačuvanje od grijeha. O bludnom grijehu govori kao o stečenoj lošoj navici koju će djeca, usvojivši je u mladosti, tijekom cijeloga života prakticirati i koja će im škoditi: „Ali, ako jošter u mladosti dopuste roditelji u svojoj dici ime bludnosti izrizati, (...) jurve ona ljubav nečista hoće rasti s njima, i kako vatra paklena opaliti i sasvim osušiti“ (Rapić, 1764: 214), stoga moli Boga da sadašnji mladići na bludni put ne nagaze. Poziva roditelje da se spomenu svoje odgovornosti koju imaju prema djeci, stoga i prema eventualnim grijesima djece. Tako donosi svojevrsan katalog grijeha, ali iz perspektive roditelja koji promatra ponašanje svog djeteta, te što na temelju toga može očekivati, tj. u koje grijehe dijete može upasti kasnije. Od smrtnih grijeha tu se nalaze neumjerenost u jelu i piću te bludnost: „Motrite ako sada drago čaše ispijaju, znajte da pijanci hoće biti. (...) Ako drago vaše kćeri stoje prid ogledalom? Znajte, da na ispraznu ljubav jesu prignute.“ (Rapić, 1764: 217) Navodi tako propovjednik svoje dvadesetpetogodišnje iskustvo ispovjednika u kojem nije čuo da roditelji sebe optužuju zbog pomanjkanja u odgoju djece, a upravo će zbog grijeha te djece biti osuđeni na onom svijetu. (Rapić, 1764: 217) Također, obraća se i mladićima i djevojkama s uputom da obrate pažnju kako odrastaju i dopuste roditeljima da ih na pravi put izvedu. (Rapić, 1764: 217)

Na kraju 24. propovijedi, naslovljene „Na Spasov dan“, koja govori o Srcu Isusovom, izravno opominje grešne duše „(...) koliku krvoločnost tvoji grisi čine svrhu Isukrsta!“ (Rapić, 1764: 227) U obraćanju daje se prepoznati opominjanje bludnih grešnika: „O, napunuta i isprazna ženo, koja svoje gizdaš tilo da oslipiš čovika (...). O, mrcino smrdljiva, koja u putenom poželjenju tražiš naslađenje“. (Rapić, 1764: 227)

U 25. propovijedi, naslovljenoj „Druga na Spasov dan“, govori se o grešnosti, no jedino se konkretizira u obraćanju onima „(...) koji dan, noć od cifranja, gizde, tanca, jišća i pića mislu, a od spasenja vičnjega ni malo se ne spominjaju.“ (Rapić, 1764: 236) Među nabrojanim grijesima prepoznaje se smrtni grijeh neumjerenost u jelu i piću, a „cifranja“ i „gizdanje“, uzevši u obzir ostale Rapićeve propovijedi, mogu se podvesti pod grijeh bludnosti. Takvi grešnici osuđeni su na

vječno prokletstvo: „Jao tebi grišniče! Jao tebi koji god si takvi, protiva komu ovi nebeski pucaju gromovi.“ (Rapić, 1764: 236)

U 28. propovijedi, naslovljenoj „Na s. Mandalinu“, koja je posvećena Mariji Magdaleni, nailazi se na spomen bludnosti. Iako se ne ulazi u detaljniju analizu samog grijeha, valja istaknuti taj spomen zbog pozitivnog pristupa pokajanom grešniku: „O blaženo obraćenje, o sveto prominjenje. (...) Ovo je učinila desnica Božanstvena: da od jedne bludnice učini se pokornica, užgana ljubavlju Božjom, a smutita strahotom od griha“. (Rapić, 1764: 258)

U 34. propovijedi, naslovljenoj „Druga od Porciunkule“, na više mjesta obraća se grešniku, a na jednom mjestu navode se konkretni grijesi koji „(...) u nama užiju i uzrokuju strašnu žeđu i trnu rosu milosti božanstvene“ (Rapić, 1764: 322). Među njima smrtni su grijesi bludnosti i srditosti, a doneseni su kroz navedenu metaforu žeđi: „Ima koji putujući jesu žedni priljubodinstvom, (...) ima također putnika umrli koji su žedni srditošću, da isto srce jeste u njima okorilo“. (Rapić, 1764: 322)

U 36. propovijedi, naslovljenoj „Na Veliku Gospojinu“, koja iako je posvećena Blaženoj Djevici Mariji, poziva se vjernika da propita sebe je li u svome životu nasljedovao Mariju da je kao i ona pronašao svoje veselje i utjehu u samome Bogu ili se više naslađivao u opaćinama (Rapić, 1764: 342). Navode se te opaćine, odnosno grijesi, među kojima se pronalaze i smrtni grijesi: srditost, zavist, bludnost. (Rapić, 1764: 342)

U 37. propovijedi, naslovljenoj „Na dan s. Bartola apostola“, nailazi se na tematiziranje nekih smrtnih grijeha. Ukazujući na oholost navodi da „(...) sadašnjega vrimena u odići i u obući tolika se oholost uzdržaje, da nije moguće iskazati.“ (Rapić, 1764: 351) U vezi s tim, obraća se ženama i djevojkama koje svoje gizdanje opravdavaju da to čine radi čistoće koja im se pristoji, ali propovjednik smatra da one samo oholost nazivaju čistoćom. (Rapić, 1764: 351) U zaključnom odlomku propovijedi poziva na nasljedovanje svetoga Bartola u dobrim djelima i odricanje od grijeha. Tu se pronalazi, iako ne izravno imenovan, smrtni grijeh bludnosti: „(...) skinite kožu nasladnoga življenja i grišnoga poželjenja, a obucite kožu tilesnoga pokorenja, po molitvi, po postu i ostali dobri dili.“ (Rapić, 1764: 357)

U 40. propovijedi, naslovljenoj „Na dan s. Mate apost.“, posvećenoj svetom Mateju, propovjednik u jednom dijelu spominje one koji su odstupili od pravog puta te se ne brinu o svojoj duši u kontekstu vječnosti. Pritom te grešnike upozorava na konkretne smrtno grijeh: „Jedan misli

o ljubavi nečistoj, a u drugomu jid od neprijateljstva kipi. Ovaj vene i suši se od nenavidosti, a onaj hoće da se pomami od srditosti.“ (Rapić, 1764: 380)

U 43. propovijedi, naslovljenoj „Na dan ss. Šimuna i Jude apostola“, razlaže se princip sadržan u podnaslovu: „Ovaj svit one uzvisuje koji njega pogrđuju, a one pogrđuje koji njega uzvisuju“ (Rapić, 1764: 412), referirajući se na 15. poglavlje Evanđelja po Ivanu. To se pravilo opimjeruje konkretnim situacijama iz života u kojima čovjek ima priliku upasti u smrtni grijeh, no tu priliku svojom voljom odbije. Tako se donosi primjer kako izbjegavanje grijeha bludnosti, iako se taj grijeh izravno ne imenuje, donosi veće poštovanje okoline: „Dogodi se da tkogod jednu personu na zlo dilo navlači, a ona se srčano suprotivi (...). Budi vesela! Samo ti njega pogrđi i kako nesramna poruži (...), ako njega pogrđiš, on hoće tebe unapridak bolje i više poštovati, jere se kako prava kršćanka jesi vladala i držala, a nisi kako nerazložita živina želju i nagibanje naravi slidila.“ (Rapić, 1764: 415) Navodi se i primjer po istom principu, a tiče se srditosti, odnosno kada čovjek ima priliku osvetiti se svome bližnjem: „Pogrđi takovu paklenu mišinu koja tebe napunjuje i na takvi vražji posao podbada (...) i viditi hoćeš da on tebe potlam toga hoće više poštovati, ako tvoju zauzdaš srditost, i odma ne plamneš kako barut.“ (Rapić, 1764: 415) Spominje i grešnike koji se ne odupiru grijesima te budu od okoline – „svita“ – proglašeni „(...) kako pijanac odrti (...). Ovaj kako smrdljivi jarac u nečistoj ljubavi, (...) a ona u oholosti kako napunuta žaba“. (Rapić, 1764: 419)

U 45. propovijedi, naslovljenoj „Na dan s. Martina biskupa i mučenika, a u vrime mlade mise“, donosi tipologiju na male i velike grijehe. Tako „(...) mali grisi i pomanjkanja nisu ono zlo koje nas osuđuje, ali su početak i čine da se malo po malo i od veliki griha ne plašimo, zato se po malima gubimo“ (Rapić, 1764: 437). Prema navedenoj gradaciji grešnosti, grešnik može dospjeti do najvećih grijeha, a među tim najvećim grijesima pronalaze se navedeni i neki smrtni grijesi, konkretno propovjednik navodi bludnost i neumjerenost u jelu i piću (Rapić, 1764: 438) te u nastavku propovijedi kori grešnika ogrezlog u smrtnim grijesima.

U 46. propovijedi, naslovljenoj „Na dan s. Katarine divice i M.“, propovijedi koja je, između ostalog, posvećena tome kako se sveta Katarina znala ukloniti od prigode grijeha neprikladne i nepodobne ljubavi, može se prepoznati opomena bludnosti. Grijeh se izrijeком ne navodi, no propovjednik kritizira gizdanje i hvali čistoću, a put k nečistoći pojašnjava preko primjera: „(...) kakogod srebrni novci, što više kroz ruke prolaze, to više svoju čistoću gube, tako i takove ženskoga plemena persone, što više po tuđima rukama dadu se potezati, rukovati, štipati i drpati, to više svoje čistoće svitlost gube i tavnne postaju.“ (Rapić, 1764: 444)

U 51. propovijedi, naslovljenoj „Na sveti i slavni Božić“, božićnoj propovijedi, na jednom se mjestu nalazi opomena oholosti donoseći primjer Sina Božjega koji je po rođenju siromaštvo prigrlio time što nije rođen u palači, nego u štali, ne u zlatu, nego na slami, stoga „(...) neka se dakle strahmuje oholost čovičja, ležeći na dušeki i gizdavo hodeći.“ (Rapić, 1764: 492)

U 52. propovijedi, naslovljenoj „Na blagi dan Božića“, propovijedi namijenjenoj čitanju na drugi dan Božića, propovjednik se obraća puku nadahnjujući se slikom Isusa rođenog u štalici, koji se tim činom slugom učinio. Na tom tragu obraća se grešniku da prekine s grešnim praksama: „(...) pritrgni tvoje grišne običaje, pritrgni one zle navade, one proklete sastanke; pritrgni one jake konopce tvoje nečistoće, srditosti, nenavidosti, osvete (...) i tako hoćeš otkupiti tvoga Isusa iz njegova žalasnoga sužanjstva.“ (Rapić, 1764: 503) Dakle, u tom nabranju izravno navodi smrtne grijehe srditost i zavist te neizravno bludnost.

U 55. propovijedi, naslovljenoj „Na dan svetih i neoskvrnenih mladinaca“, tematizira se gubitak neoskvrnenost po smrtnom grijehu, podrazumijevajući pritom ponajprije bludnost, no ona se kao grijeh izriekom ne navodi u propovijedi. Želi se u propovijedi ukazati na to da treba bježati od onoga smrtnog grijeha po kojemu neoskvrnenost u najveću pogibao upada, a u propovijedi se u prvom redu veliča neoskvrnenost kao krepost. (Rapić, 1764: 529) Neoskvrnenost definira kao „(...) nakićenje i onu gizdu neiskazanu, koja se u jednoj duši naodi, doklegod kojigod teški grih ne učini.“ (Rapić, 1764: 530) U obraćanju grešniku navodi uputu: „Biži (...) od prvoga smrtnoga griha“ (Rapić, 1764: 537), a ta opomena spominje se još tri puta na istoj stranici, iako ne navodi na koji grijeh misli. U nastavku pak iz opisa kako se gubi neoskvrnenost daje se zaključiti da je riječ o bludnosti: „Neka se svaki promisli da nije svojim otrovnima pandžama, ričju slatkom, nagovaranjem, poklonom, ili kako drugojačje, kojoj golubici neoskvrnenost oteo?“ (Rapić, 1764: 538)

U 58. propovijedi, naslovljenoj „Na dan svetoga Ladislaja kralja“, na jednom mjestu zaključuje se da je čovjek sa svojom zloćudnom naravi sklon sagrješenju, a pohlepa za svjetovnim stvarima tome pridonosi, jer u obilnom bogatstvu, navodi se, siromašne su kreposti. Tako se na kritiku pohlepe nadovezuje kritika gizdanja, koja se u ovom kontekstu može razumijevati kao kritika oholosti, a „(...) niti bludnost od takovih daleko konakuje (...)“ (Rapić, 1764: 560) Kritizira ljude svoga vremena zbog bludnosti i neumjerenosti u jelu i piću, osvrćući se na grešnost u svečane dane navodeći da se tada: „Ašikuje, jide, pije, ždere i bljuje.“ (Rapić, 1764: 562) Budući da je propovijed namijenjena čitanju na Dan svetog Ladislava, u uputi recipijentima da se suzdrže od grijeha oholosti navodi se primjer kralja kao uzoran, a Nabukodonosora kao nepoželjan: „Ako

reko, i vaša oholost, ove biče Božje jest probudila, ostavite Nabukodonosora, pak slidite poniznoga Ladislaja, koji jest moguć poniznost isprositi i bič Božji odvratiti.“ (Rapić, 1764: 564)

U 60. propovijedi, naslovljenoj „Na dan s. Emerika“, iznosi da „(...) mi ljudi, jesmo tako lini u Božjoj službi (...) jere malo Boga i našega Gospodina ljubimo“ (Rapić, 1764: 583–584). Da je o smrtnome grijehu riječ, može se zaključiti po sljedećem odlomku gdje se u katalogu smrtnih grijeha također navodi dremljivost na molitvi, a ostali smrtni grijesi kojih se valja ostaviti, a koje propovjednik navodi jesu: bludnost, neumjerenost u jelu i piću, zavist, srditost. (Rapić, 1764: 584)

Zaključno govoreći o zbirci „Od svakoga po malo“ iz perspektive smrtnih grijeha, oni se pronalaze u 22 od ukupno 65 propovijedi u zbirci, odnosno u trećini svih propovijedi u zbirci.

Pronalaze se u zbirci svih sedam smrtnih grijeha, no usporedi li se njihova zastupljenost s Rapićevom zbirkom propovijedi „Svakomu po malo“, uočljivo je da ih je ovdje znatno manje. Može se ponovno primijeniti podjela s obzirom na prostor koji je posvećen opisima grijeha u propovijedima. Jedna je propovijed u cijelosti posvećena bludnosti, a značajan prostor posvećen je srdžbi, oholosti i bludnosti u po jednoj propovijedi u zbirci. Propovijedi u kojima se smrtni grijesi samo spominju, ponekad u okviru kataloškog nabranjanja smrtnih grijeha, a ponekad sadržajno uklopljeni jednom ili dvjema rečenicama u temu propovijedi znatno je više. Tako se bludnost tematizira u 16 propovijedi, srdžba u osam, neumjerenost u jelu i piću u sedam, zavist i oholost u šest, a lakomost i lijenost u po jednoj propovijedi u zbirci.

Propovjednik se i dalje često izravno obraća grešnicima, ponekad i pejorativnim izrazima, ponajprije ženama koje kori zbog oholosti, pod kojom podrazumijeva dotjerivanje i ukrašavanje pri oblačenju: „Kuda ideš ti, o kršćanko? Ti raspustita ženo? Ti, o oholo nagizdani pavune?“ (Rapić, 1764: 33) To dotjerivanje dovodi se u vezu s bludnim grijesima, a opomena upućena grešniku ponovno je gruba: „O, mrcino smrdljiva, koja u putenom poželjenju tražiš naslađenje.“ (Rapić, 1764: 227)

Pristup propovjednikov grijesima varira od propovijedi do propovijedi. Nasuprot prethodno navedenim primjerima, te onima gdje su grešnici osuđeni na vječno prokletstvo, nailazi se i na pozitivan pristup pokajanom grešniku, slavi se pozitivan primjer kako se bludnica preobratala u pokornicu. Također u vezi s bludnosti, u propovijedi posvećenoj mladencima, značajan prostor posvećen je upravo bludnosti, a da se sam grijeh izrijekom ne spominje nigdje u cijeloj propovijedi.

U jednoj propovijedi donosi podjelu grijeha na male i velike grijehe, a među najvećim grijesima navodi i smrtne grijehe bludnost i neumjerenost u jelu i piću. Pod grijehom lijenosti propovjednik podrazumijeva lijenost vjernika u Božjoj službi, dremljivost na molitvi, a djelovanje u zajednici konkretizira uputama roditeljima o odgoju djece, tj. kako sačuvati djecu od grijeha. U tom kontekstu spominje bludnost i neumjerenost u jelu i piću.

4.4. Bernardin Leaković, „Govorenja za sve nedilje godišnje“ (1795.)

Zbirka propovijedi Bernardina Leakovića, „Govorenja za sve nedilje godišnje“ objavljena je 1795. godine u Osijeku. Nakon predgovornog obraćanja čitatelju („Dobrovoljni štioče!“) slijedi glavni dio knjige koji sadrži 51 propovijed koje prate liturgijski kalendar.

Puni naslov zbirke propovijedi glasi:

GOVORENJA ZA SVE NEDILJE GODISHNJE NA SLUXBU PRIPOVIDAOCAH, A NA KORIST SLISHAOCAH: SASTAVITA PO OTCU FRA BERNARDINU LEAKOVICH, REDA S. OTCA FRANCESHKA SERAFINSKOGA, DERXAVE S. IVANA KAPISTRANA. SLUXBENIKU XUPE SHARENGRADSKE. Utishtena U OSIKU Gradu pervoftolnomu Kraljevftva Slavonie, Slovima IVANA MARTINA DIVALT, Slobodnoga Cefaro-Kraljevskoga slovo-sloxnika. Godine MDCCXCV.⁹

U drugoj propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju II. prišašća“, podjela kršćana na dobre i zle, odnosno hrđave oprimjeruje se oprečnim katalogizima vrлина i grijeha. Lijenost kao grijeh u vezi je s prakticiranjem vjere na bogoslužjima, odnosno izostankom takvih praksi: „Ako li koji sebe poznade da je lin na molitvu i službu Božju“ (Leaković, 1795: 8). Htijući pobliže odrediti kakvi su to „(...) zli ljudi i hrđavi kršćani“ (1795: 9), propovjednik navodi one koji „(...) u nečistoći, pijanstvu i kavgi pribivaju“ (Leaković, 1795: 9). Tako se preko pijanstva tematizira smrtni grijeh neumjerenosti u jelu i piću. Međutim, u određenju koga smatra grešnikom propovjednik iznosi relativno blag pristup po kojem ako netko neki grijeh počini jednom, ne može ga to odmah odrediti kao grešnika: „(...) ako vidimo gdi se tko jedan put opije, ne možemo reći da je on pijanac.“ (Leaković, 1795: 9)

U četvrtoj propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju IV. prišašća“, čija je namjera ukazati koji su to „(...) putovi i staze Gospodnje (...) koje imamo popraviti (...) da došasto Isukrstovo Porođenje dostojno proslavimo“ (Leaković, 1795: 16), kao primjer navodi se prototipni primjer čovjeka-grešnika koji je „(...) pun griha, holosti, lakomosti, bludnosti, srdžbe, osvete, nenavidosti, tuđih dobara i ostalih zloća i opačina.“ Taj se katalog grijeha umnogome poklapa s katalogom smrtnih grijeha.

⁹ Radi sažetosti i preglednosti u radu se rabi skraćeni oblik naslova zbirke: „Govorenja za sve nedilje godišnje“.

Smrtni se grijeh neumjerenosti u jelu i piću na primjeru pijanstva u šestoj propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju I. posli Tri kralja“, značenjski pojačava vremenskom odrednicom: „(...) gdi se po vazdan u svetkovine pijančuje.“ (Leaković, 1795: 28)

U sedmoj se propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju II. posli Tri kralja“, koja je koncipirana kao savjet, uputa za ženidbu i udaju te što valja izbjegavati, posredno upozorava na smrtni grijeh bludnosti: „(...) ako je zla svrha, to jest ako muško ili žensko želi se samo zato zaručiti (...) da samo po naglosti tlesnoj imadu živinsko naslađenje, ništa za plod ne marivši, ovakvi doisto nek znadu da jih Bog ne zove na ovo stanje ženidbe, nego jih samo na ovo vuče hrđavo prignuće i požuda tlesna, koja je vazda zločesta.“ (Leaković, 1795: 32)

U desetoj je propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju V. posli Tri kralja“, prikazano kako čovjek koji ima materijalne i duhovne kreposti, a potaknut djelovanjem đavola, može potpasti pod grijeh oholosti, tj. uzoholiti se: „(...) donese mu đavao u pamet da je on bolji od drugih, pak otide, a čovik nevoljni to ozbilj uzdrži u pameti svojoj, pak se počme naslađivati u sebi, počme druge pod ništo stavljati, i tako postane veliki holica“ (Leaković, 1795: 47). U istoj se propovijedi unutar pitanja o praktičnom djelovanju vjernika pronalazi katalog grešnika, također smrtnih grijeha: „Što dakle, N., imamo činiti? Hoćemo li navaliti da iskorenemo ove holice, lakomce, bludnike i druge zločince, nek ne truju barem dobre kršćane?“ (Leaković, 1795: 47) Odgovor ponovno leži u pomirbenom pristupu usmjerenom na pojedinca prema kojem svatko treba iskorijeniti svoje grijeha „(...) jerbo je svakomu svoja zloća poznata i očita.“ (Leaković, 1795: 48–49)

U 11. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju VI. posli Tri kralja“, smrtni grijeh bludnosti definiran je kao protivnik tijelu i naravi pokvarenoj, „(...) koja hoće da se u grisima valja, a da nikakvu pokoru ne čini, hoće da bogastva imade, hoće da u bludnosti živi i da se nikomu ne podlaže, nego samo da svoju raspustitu volju slidi.“ (Leaković, 1795: 54)

U 13. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju sexagesime“, tematiziraju se grešni aspekti poklada, a poklade se, među ostalim izrazima, nazivaju i „bludni dnevi, proždrljski dnevi“ (Leaković, 1795: 62), iz čega daje se iščitati upozorenje na smrtno grijeha bludnosti i neumjerenosti u jelu i piću. Spomenuti grijesi također mogu biti štetni po zdravlje, „(...) jerbo se zdravlje pokvari kada se brez razloga jide i pije i po svu noć od kuće do kuće skita se i tepe.“ (Leaković, 1795: 62)

U 15. se propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju prvu korizme“, propovjednik, pozivajući se na Isusa koji je u pustinji bio 40 dana uz đavolska iskušenja, obraća vjernicima tako što uz iskušenja koja im prijete donosi i kreposti kojima se ta iskušenja mogu nadvladati. Donosi se pristup po kojem su iskušenja dana, ali ne moraju biti odabrana, nego je bdijenjem i molitvom moguće u svijest dozvati odabir upravo kreposti umjesto grijeha. Među grijesima navode se i neki smrtni grijesi, tako „(...) ako se tko napastuje na holost, evo mu taki poniznost po kojoj može pobiti holost (...). Ako li se napastuje na bludnost, nek promišlja falu i cinu čistoće, pak nek ju obdržaje. Ako se tko napastuje na proždrllost, evo mu triznost nek po njoj živi.“ (Leaković, 1795: 74–75)

U 16. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju II. korizme“, jednoj od korizmenih propovijedi kojoj je tema sakrament pokore, navode se paradigme po kojima grešnik može provesti ispit savjesti, a jedna je od njih i „(...) po sedam glavnih griha“ (Leaković, 1795: 78). Iako se u propovijedi pojedinačno ne navode smrtni grijesi, spomen je upravo te paradigme značajan. Također, značajno je i inzistiranje da grešnik na ispovijedi treba ispovjediti upravo grijehe, „navlastito smrtne“ (Leaković, 1795: 79, 82, 92).

U 20. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju uskrsnuća Gospodinova“, pišući o tome kako su grešnici recidivisti posebno mrski Bogu, kao primjer onih koji bi trebali prestati griješiti i grešna djela ne ponavljati, uz psovača i kradljivca, navodi se i bludnik (Leaković, 1795: 96). U zaključnim retcima sljedeće propovijedi, naslovljene Govorenje za nedilju I. po Uskrsu, upozorava se „duše bogoljubne“, kojima su nakon ispovijedi grijesi oprošteni, da se paze od grijeha navodeći pri tome i svojevrsan katalog smrtnih grijeha: „(...) ne raspuštajte prignuća i pohotenja vaša opet na holost, na lakomost, na bludnost, na proždrllost i na ostale zloće i opačine.“ (Leaković, 1795: 103)

U 26. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju VI. po Uskrsu“, kao oprečni navode se „život kršćanski i život svitovnji“ (Leaković, 1795: 129), a ta se opreka dalje razlaže tematizirajući neke smrtne grijehe. Tako su u katalogu doneseni srditost, oholost, bludnost, neumjerenost u jelu i piću: „Život kršćanski zapovida neprijatelje ljubiti i onima dobro činiti, koji nas progone, a život svitovnji na takve srdžbu nosi i osvetu traži. Život kršćanski uči hoditi u poniznosti (...), a život svitovnji uči hoditi u holosti, u bludnosti, u proždrllosti i u ostalima zloćama i opačinama.“ (Leaković, 1795: 129)

U 29. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju II. po Duhovi“, spominju se oholice i bludnici te se pojašnjavaju pokretački motivi tih grešnika. Za oholice se navodi: „(...) naslađuju se u sebi porad kakvih dobara i hoće da se svrhu drugih uzvise“ (Leaković, 1795: 143), a bludnici „(...) sve dobro svoje stave u ovomu poganluku, a ne mare za Boga niti za Božje stvari“ (Leaković, 1795: 143). Niti jedni niti drugi, prema propovjedniku, „(...) neće moći unići u slavu nebesku u koju se pozivaju.“ (Leaković, 1795: 143)

Izrijekom se smrtni grijeh spominje u 31. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju IV. po Duhovi“, kao izravna uvreda Bogu: „(...) čovik učinivši jedan grih smrtni, i Boga uvridivši, zasluži iste vikovičnje muke paklene, i pak ni opomenu i ponukovanje neće da primi, nego mu se i to krivo vidi!“ (Leaković, 1795: 156) Međutim, iz kataloga grijeha u nastavku odlomka razvidno je da propovjednik među smrtnih grijeha ubraja i one koji se ne nalaze na popisu sedam smrtnih grijeha, najčešće pod utjecajem Dekaloga, a kadšto i vjerojatno potaknut pastoralnim djelovanjem u zajednici (psovanje i proklinjanje). Bludnost, očito formulirana kao Božja zapovijed: „Ne griši bludno.“ (Leaković, 1795: 156) mjesto nalazi i među smrtnim grijesima.

I u sljedećoj propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju V. po Duhovi“, nailazi se na smrtnih grijeha koje propovjednik rabi kada opisuje Farizeje kao „(...) najveće holice, (...), nenavidljivci i svaki zločinci“ (Leaković, 1795: 158). Izravno se obraćajući recipijentu upozorava grešnika da se čuva „(...) od srdžbe protiva iskrnjemu tvomu“ (Leaković, 1795: 161) te „(...) od dila bludnoga, čuvaj se i od poželjenja, od misli i riči bludnih“. (Leaković, 1795: 161)

U 34. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju VII. po Duhovi“, citirajući svetog Pavla, navodi neke smrtnih grijeha poput bludnosti, koju naziva „kurvarstvo“, „nenavidosti“, „pijanstva“, „proždrlosti“, „srdžbe“ (Leaković, 1795: 170) te im suprotstavlja plodove Duha, no ne ulazi se dublje u analizu samih smrtnih grijeha.

Cijela 37. propovijed, naslovljena „Govorenje za nedilju X. po Duhovi“, u znaku je ustezanja od smrtnog grijeha oholosti. Oholost je obilježje onih ljudi „(...) koji se u sami sebe ufaju i pogrđuju druge“ (Leaković, 1795: 185). Umjesto u sebe same, valja se ufati u Boga, a pritom se donose primjeri ljudi koji su izvrsni i u tjelesnim i u duhovnim stvarima. Kada govori o tjelesnim izvrsnostima, „(...) mlogi imadu lipotu, mlogi su mladi, mlogi su zdravi i jaki, mlogi su humitni i razumni i mlogi su bogati“ (Leaković, 1795: 188), a pod duhovnima se misli onaj tko „(...) u čistoći živi, što je milosrdan prama drugomu, što lemozinu daje, što post obdržaje, što se često na molitvi nahodi i ostala dobra dila čini“ (Leaković, 1795: 188). Upravo se ti izvrsnici ne

bi trebali naslađivati svojim izvrsnostima, nego „(...) nek promisle da su ovo darovi Božji, koje im je zato dao da se š njima dobro služe, i tako će ustezati holost svoju, da bi se u ovima darovima neuzveličavali.“ (Leaković, 1795: 188)

Propovijed naslovljena „Govorenje za nedilju XX. po Duhovi“ koncipirana je kao naputak starijima da ne čine zla jer će se mlađi na njih ugledati. U tom se kontekstu navode grešnici, među njima i bludnik, koji kada se nađe u društvu uzoritih starješina, „(...) neće se tako lasno i slobodno pušćati na prvašnje zloće, nego će i on upravljati život svoj po življenju ovih dobrih ljudi.“ (Leaković, 1795: 238–239)

Budući da se u 48. propovijedi, naslovljenoj „Govorenje za nedilju XXI. po Duhovi“, na više mjesta nailazi na izraz „smrtni grijh“ te „grih smrtni“, kontekstualno promatrano, pretpostavka je da ih vjernici znaju nabrojati u okviru osnovnog vjeronaučnog znanja, kao i sakramente te deset Božjih zapovijedi. Iznosi se promišljanje o teretu smrtnoga grijeha: „Doisto, tolika je zloća griha smrtnoga da najvišji Kerubini i najveći bogoslovci i naučitelji u Zakonu ne mogu potpuno dokučiti, niti istomačiti zloću griha, nego sam svemogući Bog poznaje njegovu zloću, koji se po njemu uvriđuje.“ (Leaković, 1795: 243) Da je propovjedniku važno upozoriti na pogubnost smrtnoga grijeha po grešnike, razvidno je po količini teksta u opisima kojima se opisuju upravo te pogubnosti:

Pače, da bi svi anđeli, koji su neizbrojeni u nebesi, i sve duše, koje su do sad stvorite, i koje će Bog do svrhe svita stvarati, da bi reko, ovi svi, po sve vike trpili muke paklene, još ne bi bili vridni zadovoljiti pravdi Božjoj, samo za jedan grijh smrtni. Ili da bi se Bogu prikazala sva dobra dila i kriposti sviju anđela, i sviju dvorana nebeskih, i još iste pridostojne Matere Božje, ni još ne bi se mogao ovako veliki dug pomrsiti potpuno, u koji je čovik upao po jednomu grijhu smrtnomu. (Leaković, 1795: 243–244)

Na kraju se donosi zaključak kako je, unatoč veličini grijeha, Božje milosrđe neizmjereno, ako se grešnik na pravi način pokori te zatraži oprost. Tada Bog „(...) taki nam oprašća sve grihe naše i nas u ljubav svoju očinsku milostivo prima.“ (Leaković, 1795: 244)

Zaključno govoreći o zbirci „Govorenja za sve nedilje godišnje“ iz perspektive smrtnih grijeha, oni se pronalaze u 18 od ukupno 51 propovijedi u zbirci, gotovo u trećini svih propovijedi u zbirci.

Svih sedam smrtnih grijeha zastupljeno je u zbirci. Može se ponovno primijeniti podjela s obzirom na prostor koji je posvećen opisima grijeha u propovijedima. Jedna je propovijed u cijelosti posvećena oholosti, a u skupinu propovijedi u kojima je značajan prostor posvećen nekom grijehu ne može se svrstati niti jedna propovijed prema dosad uspostavljenoj podjeli. Međutim, propovijedi u kojima se smrtni grijesi samo spominju, ponekad u okviru kataloškog nabiranja smrtnih grijeha, a ponekad sadržajno uklopljeni jednom ili dvjema rečenicama u temu propovijedi može se pronaći. Tako se bludnost tematizira u 13 propovijedi, neumjerenost u jelu i piću te oholost u sedam, srdžba u četirima, lakomost u trima, a zavist u jednoj propovijedi u zbirci.

Iako grešnici, prema propovjedniku, konkretno govoreći o oholicama i bludnicima, „(...) neće moći unići u slavu nebesku u koju se pozivaju“ (Leaković, 1795: 143), također se donosi i relativno blag pristup po kojem ako netko neki grijeh počini jednom, ne može ga to odmah odrediti kao grešnika. Donosi se pristup po kojem su iskušenja dana, ali ne moraju biti odabrana, nego je bdijenjem i molitvom moguće u svijest dozvati odabir upravo kreposti umjesto grijeha. Odgovor na pitanje kako iskorijeniti oholice, lakomce i bludnike kako ne bi kvarili dobre kršćane pokazuje stav propovjednikov te naputak za djelovanje u zajednici. Iznosi pristup usmjeren na pojedinca prema kojem svatko treba iskorijeniti svoje grijeha. U vezi s pastoralnim djelovanjem može se dovesti i lijenost kao grijeh jer ga propovjednik određuje prema prakticiranju vjere na bogoslužjima, odnosno izostankom takvih praksi.

4.5. Aleksandar Tomiković, „Sveta govorenja petdeset“ (1797.)

Zbirka propovijedi Aleksandra Tomikovića, „Sveta govorenja petdeset“ objavljena je 1797. godine u Osijeku. Nakon imprimatura slijedi kazalo te glavni dio knjige koji sadrži 50 propovijedi koje se, uglavnom, odnose na svetačke i druge blagdane. Propovijedi su naslovljene na hrvatskom jeziku, a nerijetko je za neke blagdane napisano dvije ili tri različite propovijedi, koje u knjizi dolaze jedna iza druge.

Puni naslov zbirke propovijedi glasi:

SVETA GOVORENJA PETDESET NA VECHU SLAVU GOSPODINA BOGA SABAOTH NA POSHTENJE BLAXENE DIVICE MARIE BOGORODICE, I OSTALIH SVETIH BOXJIH PRIKO GODINE SLOXENA, I NJIOVOJ EXCELLENCII PRISVITLOMU I PRIPOSHTOVANOMU GOSPODINU GOSPODINU NIKOLI MILASSINU PO BOXJOJ, I APOSTOLSKE STOLICE MILLOSTI POGHAVITE CERKVE STOLNOG BIOGRADA BISKUPU NJIOVOG CESARSKO-KRALJEVSKOGA VELICSANSTVA SADASHNJEMU OTAJNOMU STANJAH VICHNIKU, A PRIE REDA S. FRANCISKA DERXAVE KAPISTRANSKE SINU, SVOMU PRIMILLOSTIVOMU, I PRIBLAGODARNOMU DOBROCSINITELJU PRIKAZANA OD PRIPONIZNOGA SLUGE Fra Alekfandra Tomikovicha Franciskana; Ište Derxave Ivetog Ivana Kapistrana. Pritiskana U OSIKU Gradu pervoistolnomu Kraljevftva Slavonie, Slovima IVANA MARTINA DIVALT, Slobodnoga Cefaro-Kraljevskoga slovo-sloxnika. Godine 1797.¹⁰

Već u prvoj propovijedi, naslovljenoj „Na Obrizovanje G. N. Isusa prvo“, u izravnom obraćanju recipijentu nailazi se na smrtni grijeh oholosti: „Ah, odbacite pohlepnost, odbacite oholost i taštu slavu prolazeću ove zemlje, pravovirni kršćani!“ (Tomiković, 1797: 8) Grijeh se spominje u katalogu s drugim grijesima i ne ulazi se podrobnije u analizu samoga grijeha.

U 13. propovijedi, naslovljenoj „Drugi dan Uskrsa drugo“, preko biblijske priče o rasipnom sinu spominju se grijesi, a od smrtnih grijeha značajno je to što je sin „(...) živio po volji đavla u tolikoj bludnosti“ (Tomiković, 1797: 101). Recipijenta se potiče na promišljanje o vlastitim grešnim činjenjima te upućuje ga se na općenje s razumnim, dobrim, bogoljubnim ljudima, „(...) jerbo ako počmeš slušati tepce, skitaoce, lopove, pijanice, rasipaoce, slobodna i raspuštena života

¹⁰ Radi sažetosti i preglednosti u radu se rabi skraćeni oblik naslova zbirke: „Sveta govorenja petdeset“.

ljude, onda ćeš oslipiti i pasti.“ (Tomiković, 1797: 101) Spomenute pijanice može se promatrati u kontekstu opomene na smrtni grijeh neumjerenosti u jelu i piću.

U 16. propovijedi, naslovljenoj „Prvi dan Duhova“, opisuje kršćane u kojima ne može prebivati Duh Sveti, a uzrok je upravo smrtni grijeh bludnost: „(...) jerbo ne ulazi Duh Sveti u ono tilo, koje je veće od soli, ugljena i sumpora istrunilo, koje je veće ugnjililo se i usmrdilo na sokaci babilonije, to jest bludnosti.“ (Tomiković, 1797: 122)

U 17. propovijedi, naslovljenoj „Drugi dan Duhova“, uvodeći metaforički prikaz grešnika kao slijepca, nastavlja se s vatrom čiji crni dim pomračuje sunce pravde i razuma, a vatra o kojoj je riječ jest „(...) vatra oholosti, vatra požude, vatra srdžbe, nenavidosti, osvete“ (Tomiković, 1797: 126). Navedene smrtno grijeha oprimjeruje se biblijskim primjerima, zaključujući kako je „(...) budalaština (...) odbaciti svitlost Božju, za moći živiti po svomu nagnuću tlesnomu, i hoditi po putu zlouredni svoji čućenja.“ (Tomiković, 1797: 127)

U jednom je dijelu 19. propovijedi, naslovljene „Na dan Prisvetoga Trojstva drugo“, izneseno razmišljanje propovjednikovo o zavisti: „(...) ne znam kako se mogu nenavidnim okom gledati oni drugi, koji veću sriću i napridovanje u svomu dobru imadu.“ (Tomiković, 1797: 142)

U 20. propovijedi, naslovljenoj „Od Prisvetoga sakramenta Oltara prvo“, propovjednik propituje istinitost vjerničkog priznanja Bogu prilikom pričesti: „(...) tvoj sam ja Gospodine vaskoliki“ (Tomiković, 1797: 150), uvodeći smrtno grijeha bludnost i oholost namjesto pripadnosti Bogu: „Ti si Božji? Ah, nije istina, nije, veli bludnost, moj si ti, jerbo i tvoja mišljenja, i tvoja govorenja, i tvoja činjenja jesu bludna i nečista. (...) Ti si Božja? Ni malo, ni malo, veli oholost i tašta slava, naša si ti, jerbo to ukazuje očito, i tvoje izribano lice, i tvoje nakadite kose, i tvoje savišnje haljine, i tvoje pisme, i tvoje igre, koje na zapovid našu bivaju (...).“ (Tomiković, 1797: 150)

U 24. propovijedi, naslovljenoj „Na dan ss. apostola Petra i Pavla“, koja je posvećena svetom Petru i Pavlu, u jednom se odlomku teorijski raspravlja o korijenu prvoga grijeha (Adamova), a ujedno i svakog drugog grijeha, pozivajući se na Tomu Akvinskog i Ivana Skota Eriugenu. Prvi je smatrao da je korijen grijeha Adamova bila oholost, a potonji da je to bila „(...) ljubav samosvojna, to jest ljubav s kojom svaki sebe ljubi.“ (Tomiković, 1797: 173) Propovjednik smatra da ima istine u objema tvrdnjama te ih detaljnije tumači: „Oholost jest protivna viri, jerbo vira hoće da se zatvore oči, pak da se viruje, a oholost hoće da se vidi i ukaže. Ljubav samosvojna jest protivna

viri, jerbo vira odmeće i odbacuje volju, a ljubav jest svakolika od svoje volje.“ (Tomiković, 1797: 173)

U 44. propovijedi, naslovljenoj „Na dan Sviju Svetih“, na jednom mjestu opominje se grešnika zbog bludnog grijeha: „Ako izišavši iz srca same riči, a mišljenja ostavši puna budu nečistoće bludne? Jao takvomu srcu, i onomu koji ga ima.“ (Tomiković, 1797: 344)

Zaključno govoreći o zbirci „Sveta govorenja petdeset“ iz perspektive smrtnih grijeha, oni se pronalaze tek u 8 od ukupno 50 propovijedi u zbirci. Ovdje stoga nije moguće dosljedno primijeniti dosadašnju metodu promatranja pojavnosti grijeha unutar propovijedi s obzirom na zastupljenost unutar propovijedi jer se čak niti svi smrtni grijesi ne spominju u zbirci. Svi smrtni grijesi koji se tematiziraju u propovijedima mogu se svrstati u skupinu propovijedi u kojima se smrtni grijesi samo spominju, ponekad u okviru kataloškog nabiranja smrtnih grijeha, a ponekad sadržajno uklopljeni jednom ili dvjema rečenicama. Tako se na oholost i bludnost nailazi u četirima propovijedima, zavist u dvjema, srdžbu i neumjerenost u jelu i piću u po jednoj propovijedi. Lakomost i lijenost kao grijesi uopće se ne spominju u zbirci propovijedi.

Govoreći o oholosti, propovjednik poziva pravovjerne kršćane da odbace taj grijeh, a zbog bludnosti, uz oholost, opominje recipijente u izravnom obraćanju propitujući istinitost vjerničkog priznanja Bogu prilikom pričesti.

5. ZAKLJUČAK

U središtu pozornosti ovoga rada naslovljenog „Sedam smrtnih grijeha u slavonskim dopreporodnim propovijedima“ nalaze se zbirke propovijedi četvorice slavonskih pisaca iz 18. stoljeća: Đure Rapića (1714.-1777.), Emerika Pavića (1716.-1780.), Bernardina Leakovića (1741.-1815.) i Aleksandra Tomikovića (1743.-1829.). Usmjerenim čitanjem istraženo je pet zbirki propovijedi: dvije Rapićeve zbirke propovijedi – „Svakomu po malo“ (1762.) i „Od svakoga po malo“ (1764.), zatim Pavićevo „Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba“ (1762.), Leakovićeve „Govorenja za sve nedilje godišnje“ (1795.) i Tomikovićeve „Sveta govorenja petdeset“ (1797.). Istraživanjem i tematskom analizom bila je obuhvaćena 291 propovijed, a motiv sedam smrtnih grijeha potvrdila je jedna trećina (101 propovijed).

Čestotnost tematiziranja smrtnih grijeha u odabranom korpusu kvantitativno promatrana pokazuje da je najviše obrađenih propovijedi iz zbirki autora Đure Rapića. U Rapićevoj zbirci „Svakomu po malo“ (1762.) gotovo u polovici sadržanih propovijedi tematizira se jedan ili više smrtnih grijeha, a u „Od svakoga po malo“ (1764.) više je od trećine takvih propovijedi. Također je i u „Govorenjima za sve nedilje godišnje“ (1795.) Bernardina Leakovića te „Prosvitljenju i ogrijanju jesenog i zimnog doba“ (1762.) Emerika Pavića više od trećine propovijedi u kojima se tematiziraju smrtni grijesi. U Tomikovićeve „Svetim govorenjima“ takvih je propovijedi manje, iako ih se i u njima može pronaći određeni broj (nešto više od četvrtine ukupnog broja propovijedi u zbirci). Iz provedenog istraživanja nameće se zaključak da se kroz značajnu zastupljenost tematiziranja smrtnih grijeha u propovijedima zorno ogleda moralno-didaktična narav propovijedi kao žanra crkvene književnosti, a svijest o žanru, namjeni teksta koji će biti govoren – i to autorovim suvremenicima – ogleda se u usmjerenosti na interakciju između propovjednika i publike, uz naglasak na emocionalnom dojmu. Spomenuti naglasak, kao jedno od obilježja te interakcije, vidljiv je u primjerima donesenim u istraživanju. Naglašeno je izravno obraćanje recipijentu-grešniku jasnom porukom – neka se smrtnih grijeha kloni.

6. IZVORI I LITERATURA

6.1. Izvori

1. Leakovich, Bernardin. 1795. *Govorenja za sve nedilje godishnje na sluxbu pripovidaocah, a na korist slishaocah*. Utishtena u Osiku Gradu pervofstolnomu Kraljevftva Slavonie, Slovima Ivana Martina Divalt, Slobodnoga Cefaro-Kraljevskoga slovo-sloxnika.
2. Pavich, Emerik. 1762. *Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba iliti nediljne i svecsane predike, priko jeseni i zime dolazeche, razum csovicnsku u dillovanju prosvitljujuche, a dussu s-spasonosnim naukom griuche*. Pritisnute u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru, Sftampaturu.
3. Rapich, Gjuro. 1764. *Odsvakoga po mallo illiti kratko izpiisanje xivota, mucsenisstva, i slavae pravih, i svetih priateljeh Boxji na korist, i vicsnje spasenje ne samo sviu pravovirni, neggo i bludechih duhssah*. Tlacseno u Pelfthi kod Franceska Antuna Eitzenbergera.
4. Rapics, Gjuro. 1762. *Svakomu po mallo illiti predikae nediljne zajedno s' korizmenima svima duhovnim pastirom vehoma koristnae a pravovirnim karstjanom osobito hasnovitae kojae stanje, i svakoga csovika vechianje u sebbi uzdarxaju i temelj evangjeoskoga zakona, svakomu, i inestetnomu obilato navisstuju*. Tlacseno u Pesti kod Gosp. Antuna Francesca Eitzenbergera Purgerskoga Tlacsiozca.
5. Tomikovich, Alekfandar. 1797. *Sveta govorenja petdeset na vechu slavu gospodina Boga Sabaoth, na poshtenje Blaxene Divice Marie Bogorodice i ostalih svetih Boxjih priko godine sloxena*. Pritiskana u Osiku Gradu pervofstolnomu Kraljevftva Slavonie, Slovima Ivana Martina Divalt, Slobodnoga Cefaro-Kraljevskoga slovo-sloxnika.

6.2. Literatura

1. Anić, Vladimir. 2007. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
2. Bianchi, Enzo. 2020. Srditost ili gnjev. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 89–109. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
3. Boccardo, Renato. 2020. Škrtost. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 111–128. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

4. Bratulić, Josip. 1991. Hrvatska barokna propovijed. U: *Hrvatski književni barok*, ur. Dunja Fališevac, 279–295. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
5. Coha, Suzana. 2012. Slavonska književnost i povijest nacionalne književnosti: regionalizam i nacionalni identitet. *Nova Croatica: časopis za hrvatsku književnost i kulturu* 6, 6: 207–227.
6. Fisichella, Rino. 2020. Oholost. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 9–22. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
7. Fouilloux, Danielle, Anne Langlois, Alice Le Moigné, Françoise Spiess, Madeleine Thibault i Renée Trébuchon. 1999. *Rječnik biblijske kulture*. Zagreb: AGM.
8. KKC = *Katekizam Katoličke Crkve*. 2016. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija.
9. Korunić, Petar. 2018. *Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1750–1857. godine*. Sv. 1. Zagreb: FF press.
10. Lonardo, Andrea. 2020. Neumjerenost. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 23–43. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
11. Marjanović, Stanislav. 1987. Slavonska zavičajna književnost. U: *Regija – činilac integralnog razvoja, simpozij / Region – Faktor der Integralen Entwicklung, Symposion*. 190–203. Osijek: Sveučilište u Osijeku – Universität Augsburg.
12. Mateljak, Anela. 2013. *Đuro Rapić u kontekstu hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća* (doktorska disertacija). Zagreb: Hrvatski studiji.
13. Matic, Tomo. 1994. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda: (odabrana poglavlja)*. Vinkovci: Privlačica.
14. Paglia, Vincenzo. 2020. Zavist. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 45–56. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
15. Pepić, Ivana. 2014. *Strategije oblikovanja diskurza o svakodnevicu u književnoj kulturi Slavonije 18. stoljeća*. (doktorska disertacija). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
16. Ravasi, Gianfranco. 2020. Bludnost. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 71–88. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
17. Sablić Tomić, Helena i Goran Rem. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
18. Sequeri, Pierangelo. 2020. Lijenost. U: *Glavni grijesi*, ur. Lucetta Scaraffia, 57–70. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
19. Starić, Aldo, ur. 2009. *Enciklopedijski teološki rječnik*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

20. Šundalić, Zlata i Katarina Dinješ Gros. 2017. O propovjedničkoj flori. U: *Nitko sebi sudac: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa Fra Bernardin Leaković: o 200. obljetnici smrti, Bošnjaci, 7. studenog 2015.*, ur. Zlata Šundalić, Ljiljana Kolenić, 147–185. Osijek: Filozofski fakultet; Bošnjaci: Općina Bošnjaci.
21. Tatarin, Milovan. 1999. *Zaboravljena Oliva: rasprave o hrvatskoj nabožnoj književnosti 18. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
22. Tatarin, Milovan. 2009. Književnost 18. stoljeća. U: *Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije*, ur. Vesna Kusin, Branka Šulc, Prvi svezak. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
23. Tatarin, Milovan. 2018. Propovijed Aleksandra Tomikovića u čast Leopolda II. U: *Na korist i zabavu Slavonaca: rasprave i prilozi slavonskoj književnoj kulturi 18. i početka 19. stoljeća*, ur. Milovan Tatarin, 343–375. Zagreb: Matica hrvatska.